

บทกวีเรื่องการเคลื่อนไหวทางการเมืองในจีน และการลี้ภัยไปยังฝรั่งเศสของปรีดี พนมยงค์ (1948-1970) ผ่าน “เอกสารปรีดี” ที่ หอดหมายเหตุกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส*

ดิน บัวแดง**

Received: 1 July 2024

Revised: 10 September 2024

Accepted: 24 September 2024

บทคัดย่อ

ในบรรดางานศึกษาทั้งหมดที่เกี่ยวกับปรีดี พนมยงค์ อาจจะพูดได้ว่าช่วงชีวิตของปรีดีที่ยาวนานถึง 21 ปีในจีนตั้งแต่ 1948-1970 ถือเป็นช่วงเวลาที่มีการศึกษาน้อยที่สุด งานที่ผ่านมาเกี่ยวกับปรีดีในจีนจึงมีข้อจำกัดอยู่มาก เช่น มักจะให้ภาพของปรีดีที่หยุดนิ่ง ตายตัว โดยเฉพาะการเน้นย้ำว่าปรีดีไม่เป็นคอมมิวนิสต์ ในขณะที่หลายชิ้นก็ให้ข้อมูลที่ผิดในเชิงข้อเท็จจริง หรือ

* บทความชิ้นนี้ปรับปรุงแก้ไขจาก ดิน บัวแดง, “ว่าด้วย ‘เอกสารปรีดี’ ที่ซานกรุงปารีส: การลี้ภัยของปรีดีจากจีนสู่ฝรั่งเศส”, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (เว็บไซต์), <https://hist.human.cmu.ac.th/node/243>, (สืบค้นเมื่อ 30 มิถุนายน 2567).

** อาจารย์, ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; อีเมล: din.buadaeng@cmu.ac.th

แม้จะถูกตั้งข้อสงสัยว่าจะถูกแค่บางส่วน โดยไม่ช่วยให้เราเข้าใจปริทัศน์หรือสถานการณ์ในขณะนั้นมากนัก อย่างไรก็ตาม ในทิศทางที่สวนทางกับงานศึกษาเรื่องปริทัศน์ที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับช่วงเวลาดังกล่าว ช่วงเวลาที่ปริทัศน์อยู่ที่จีนนั้นถือเป็นช่วงเวลาที่มีความแหลมคมของสถานการณ์ทางการเมืองทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ กล่าวคือ ปริทัศน์ผ่านช่วงสงครามเกาหลี การรัฐประหารของสฤษดิ์ สงครามเวียดนาม การเริ่มต้นต่อสู้โดยอาวุธของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) การ “ก้าวกระโดดไกล” และการปฏิวัติวัฒนธรรม ขณะอยู่ในจีน

บทความชิ้นนี้ศึกษา “เอกสารปริทัศน์” ที่กระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสรวบรวมไว้สองแฟ้ม ซึ่งครอบคลุมช่วง 1965-1972 และนำเสนอเนื้อหาสำคัญของเอกสาร เพื่อชี้ให้เห็นว่าหากวิเคราะห์ ดีความ และเทียบเคียงกับเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการลี้ภัยของปริทัศน์ในจีนแล้ว เราจะพอประมวลภาพความซับซ้อนของปริทัศน์ในฐานะนักเคลื่อนไหวทางการเมืองในขณะที่ลี้ภัยอยู่ในประเทศจีนช่วง 1948-1970 ได้ โดยสามารถแบ่งช่วงเวลาของการเคลื่อนไหวออกเป็นสามช่วงย่อย ซึ่งสัมพันธ์กับสถานการณ์ในไทย ในจีนและสถานการณ์ระหว่างประเทศ

คำสำคัญ: ปริทัศน์ พนมยงค์, การลี้ภัย, จีน, เอกสารปริทัศน์, หอจดหมายเหตุกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส

A review of Pridi's Banomyong's political activism in China and his exile to France (1948-1970) through the “Dossier de Pridi” at the Archives diplomatiques du ministère des Affaires étrangères, France

Din Buadaeng***

Abstract

Of all the works on Pridi Bayomyong's biography, Pridi's 21-year exile in China from 1948 to 1970 is the least studied. Currently available works on Pridi in China thus have many limitations. For example, Pridi's image is often static, emphasising on him not being a communist. Many works also did not provide the correct facts. Even if the facts seem correct, they are often so partially, without providing much help in understanding Pridi or the context at the time. However, in contrast to previous works which ignore the importance of the period, the time when Pridi was in China could be characterised as politically intense,

*** Lecturer, Department of History, Faculty of Humanities, Chiang Mai University.; Email: din.buadaeng@cmu.ac.th

both domestically and internationally. For instance, the Korean War, Sarit's coup in Thailand, the Vietnam War, the beginning of the armed struggle of the Communist Party of Thailand (CPT), the "Great Leap Forward" and the Cultural Revolution, all happened when Pridi was in exile in China.

This article studies the two folders which may be called the "Dossier de Pridi", kept at the Archives diplomatiques du ministère des Affaires étrangères, France, which covers the period 1965-1972, and presents the contents of the documents. It proposes that if analysed, interpreted and compared with other documents related to Pridi's exile in China, it is possible to view the complexities of Pridi as a political activist while living in exile in China from 1948 to 1970 by dividing his activism into three sub-periods, which is related to the situation in Thailand, in China and the international situation.

Keywords: Pridi Banomyong, Exile, China, Dossier De Pridi, Archives Diplomatiques Du Ministère Des Affaires étrangères (France)

ในบรรดางานศึกษาทั้งหมดที่เกี่ยวกับปรีดี พนมยงค์ อาจจะพูดได้ว่า ช่วงชีวิตของปรีดีที่ยาวนานถึง 21 ปีในจีนตั้งแต่ 1948-1970 ถือเป็นช่วงเวลาที่มีการศึกษาน้อยที่สุด¹ สาเหตุอาจเนื่องมาจากข้อจำกัดหลายประการ เช่น ในเชิงหลักฐาน, ในเชิงจุดยืนทางการเมืองที่เปลี่ยนไปจึงไม่ยากพูดถึง, ในเชิงความเป็นส่วนตัวจึงไม่ยากกล่าวกระทบผู้อื่น, หรือในเชิงคุณธรรมบางประการ ดังคำพูดของพูนศุขที่กล่าวว่า “ฉันไม่ลืมนุญคุณรัฐบาลจีนและราษฎรจีน ฉันเป็นคนไม่ลืมนุญคุณคน”² ด้วยเหตุนี้ งานที่เกี่ยวกับปรีดีในจีนจึงมักจะทำให้ภาพของปรีดีที่หยุดนิ่ง ตายตัวโดยเฉพาะการเน้นย้ำว่าปรีดีไม่เป็นคอมมิวนิสต์³

¹ งานเชิงชีวประวัติเกี่ยวกับปรีดี มักจะเน้นย้ำช่วงเวลาก่อนในชีวิตของปรีดี ตั้งแต่ถิ่นกำเนิด การไปศึกษาต่อที่ฝรั่งเศส การก่อตั้งคณะราษฎรและการเปลี่ยนแปลงการปกครอง การมีบทบาททางการเมืองหลัง 2475 กำเนิดและการเคลื่อนไหวของเสรีไทย ฯลฯ โดยละเว้นเรื่องปรีดีในจีน หรือหากกล่าวถึงก็จะให้พื้นที่น้อยมาก ลักษณะนี้เป็นลักษณะทั่วไปของงานในภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ยกตัวอย่างเช่น สุพจน์ ด้านตระกูล, *ชีวิตและงานของ ดร.ปรีดี พนมยงค์*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: ประจักษ์การพิมพ์, 2514). ไม่กล่าวถึงชีวิตในจีน.; ทิพวรรณ เจียมธีรสกุล, *ปฐมกรรมทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์*, (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2544). เน้นช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงการเสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ.; Vichitvong Na Pombhejara, *Pridi Banomyong and the Making of Thailand's Modern History*, (Bangkok: Ruankaew Printing House, 1983). กล่าวถึงชีวิตของปรีดีในจีนเพียงไม่กี่หน้า.; Sulak Sivaraksa, *Powers That Be: Pridi Banomyong through the rise and fall of Thai democracy*, (Bangkok: Ruankaew Printing House, 1999). ไม่กล่าวถึงชีวิตในจีน เป็นต้น

² พูนศุข พนมยงค์, *ไม่ขอรับเกียรติใดๆ ทั้งสิ้น 95 ปี 4 เดือน 9 วัน พูนศุข พนมยงค์*, (กรุงเทพฯ: สายส่งสุขภาพใจ, 2551), 369.

³ งานชิ้นต้นที่สำคัญที่สุดเกี่ยวกับปรีดีในจีน คืออัตชีวประวัติของปรีดีเอง อย่างไรก็ตาม ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชีวิตในจีนนั้น ปรีดีพูดถึงเรื่องตัวเองน้อยมาก แต่เน้นไปที่การบรรยายลักษณะทั่วไปของจีนมากกว่า ดังนั้นแล้ว ชีวิต 21 ปีในจีนของปรีดี จึงค่อนข้างจะขาดพลวัต ดู Pridi Banomyong, *Ma vie mouvementée et mes 21 ans d'exil en Chine Populaire*, (Paris: Varap, 1972). งานชิ้นรองที่สำคัญคือ ดุษฎี พนมยงค์, *ปรีดี พนมยงค์ กับชีวิต 21 ปีในจีน*, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2555). อย่างไรก็ตาม งานชิ้นนี้เน้นเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ทั่วไปของปรีดีและความสัมพันธ์กับทางการเมือง มากกว่าจะสนใจเรื่องการเคลื่อนไหวทางการเมืองและตีความเกี่ยวกับนโยบายการเมืองของความสัมพันธ์ดังกล่าว

นอกจากนี้ งานเหล่านี้หลายชิ้นก็ให้ข้อมูลที่ผิดในเชิงข้อเท็จจริง เช่น รูปที่ปริดีพบกับโฮจิมินห์มักจะระบุว่าคือปี พ.ศ. 2509 ทั้งที่ความจริงแล้วคือปี พ.ศ. 2504⁴ ปริดีเองเขียนปีที่หลบออกจากไทยครั้งแรกหลังรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ผิดทั้งหมด รวมถึงปีที่เกิดกบฏเสนาธิการด้วย ความจริงจะต้องเป็นปี 1948 ไม่ใช่ 1949⁵ เป็นต้น ข้อมูลเหล่านี้ดูจะเป็นเรื่องเล็กน้อย แต่ก็สร้างความสับสนในการเรียบเรียงเหตุการณ์และการตีความข้อมูลได้ ในขณะที่ข้อมูลบางประเภทแม้จะถูกต้องแต่ก็อาจจะถูกแคบบางส่วน โดยไม่ช่วยให้เราเข้าใจปริดีหรือสถานการณ์ในขณะนั้นมากนัก เช่น การกล่าวว่าปริดีไม่เป็นคอมมิวนิสต์นั้นก็อาจจะเป็นการกล่าวที่ถูกต้อง⁶ แต่การที่ปริดีไม่เป็นคอมมิวนิสต์ ก็จำเป็นต้องขยายความต่อด้วยว่า แล้วความสัมพันธ์ระหว่างปริดีกับคอมมิวนิสต์ที่เปลี่ยนไปในแต่ละช่วงเวลาเป็นอย่างไร หรือการกล่าวว่าปริดีเป็นผู้รักสันติภาพต่อต้านสงคราม⁷ ก็อาจจะเป็นข้อกล่าวอ้างที่ถูกต้อง แต่อาจจะถูกเฉพาะ

⁴ คุชฎี พนมยงค์, *ปริดี พนมยงค์ กับชีวิต 21 ปีในจีน*, อ่างแล้ว, 115.

⁵ Pridi Banomyong, *Ma vie mouvementée et mes 21 ans d'exil en Chine Populaire*, Cited, 87, 89-90. ความผิดนี้แก้ไขแล้วในฉบับแปลภาษาไทย

⁶ ปริดีนั้นถูกโจมตีอย่างหนักด้วยข้อหาคอมมิวนิสต์ตั้งแต่เสนอ “สมุดปกเหลือง” ในปี พ.ศ. 2476 ในเรื่องนี้ปริดีให้การปฏิเสธตลอดโดยระบุว่า “เป็นแต่เพียงโซเชี่ยลลิสต์ต่างหาก” ดู เสมียนอารีย์, “หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปริดี พนมยงค์) ขอปฏิเสธ! ‘ข้าพเจ้าไม่ใช่คอมมิวนิสต์,’” ศิลปวัฒนธรรม (เว็บไซต์), https://www.silpa-mag.com/history/article_28640 (สืบค้นเมื่อ 10 กันยายน 2567) มีข้อสังเกตว่าการ “ปฏิเสธ” ความเป็นคอมมิวนิสต์นี้ จะถูกนำมาใช้อย่างต่อเนื่องไปจนถึงช่วงที่ปริดีไปลี้ภัยที่สาธารณรัฐประชาชนจีน แม้ว่าในแง่ช่วงเวลาและในแง่การเมืองจะมีความเปลี่ยนแปลงไปจากบริบทที่ปริดี “ปฏิเสธ” ความเป็นคอมมิวนิสต์ในช่วงแรกอย่างมากก็ตาม

⁷ ยกตัวอย่างเช่น การรำลึก “วันสันติภาพ” ในวันที่ 16 สิงหาคม ที่จัดเป็นประจำทุกปี โดยมีที่มาจาก “ประกาศสันติภาพ” ของปริดีสมัยเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชกาลที่ 8 คำว่า “สันติภาพ” มักจะถูกเชื่อมโยงกับปริดีซึ่งมีภาพลักษณ์เป็นพลเรือนในขณะที่ที่ตรงข้ามคือ “สงคราม” และการใช้คำกลัสนั้นมักจะเชื่อมโยงกับกลุ่มทหาร

บางช่วงเท่านั้น เพราะปริดีเองในช่วงแรกๆที่ไปจีนก็มีแนวทางสนับสนุนการใช้กองกำลังอยู่เหมือนกัน เป็นต้น

โดยพื้นฐานแล้ว งานศึกษาที่ผ่านมามีข้อจำกัดต่างๆ คือ ระยะเวลา 21 ปีถือเป็นระยะเวลาที่ยาวนานอย่างยิ่งสำหรับชีวิตคนคนหนึ่ง ในส่วนของปริดีนั้นถือเป็นช่วงเวลาที่มีความแหลมคมของสถานการณ์ทางการเมืองทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ กล่าวคือ ปริดีผ่านช่วงสงครามเกาหลี การรัฐประหารของสฤษดิ์ สงครามเวียดนาม การเริ่มต้นต่อสู้โดยอาวุธของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) การ “ก้าวกระโดดไกล” และการปฏิวัติวัฒนธรรม ขณะอยู่ในจีน สิ่งเหล่านี้จะส่งอิทธิพลต่อปริดีอย่างไร? ปริดีสัมพันธ์และผ่านเหตุการณ์เหล่านี้มาอย่างไร? ประเด็นเหล่านี้ถือเป็นช่องว่างทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่จำเป็นจะต้องมีการเติมเต็ม

บทความชิ้นนี้แบ่งออกเป็นสามส่วน ส่วนแรกจะเป็นการปูพื้นฐานให้เห็นบริบทของการลี้ภัยของปริดี พนมยงค์และครอบครัว ส่วนที่สองต้องการประมวลภาพความซับซ้อนของปริดีในฐานะนักเคลื่อนไหวทางการเมืองในขณะที่ลี้ภัยอยู่ในประเทศจีนช่วง 1948-1970 โดยการประมวล วิเคราะห์ และตีความจากเอกสารชั้นต้นและชั้นรองที่มีอยู่ในขณะนี้ โดยแบ่งช่วงเวลาของการเคลื่อนไหวของปริดีออกเป็นสามช่วง ซึ่งสัมพันธ์กับสถานการณ์ในไทย ในจีน และสถานการณ์ระหว่างประเทศ ในส่วนที่สาม จะพิจารณาแฟ้มเอกสารที่ฝรั่งเศสรวบรวมเกี่ยวกับปริดี ซึ่งครอบคลุมช่วง 1965-1972 โดยละเอียด⁸

⁸ “เอกสารปริดี” ที่หอจดหมายเหตุกระทรวงการต่างประเทศของฝรั่งเศส มีสองชุด คือ

1) แฟ้ม 147QO/158 เรื่อง “คนไทยในฝรั่งเศส – ประเด็นเรื่องการลี้ภัยของอดีตนายกรัฐมนตรีเสรีนิยม ปริดี พนมยงค์” (Thailandais en France - question du refuge en France de l'ancien premier ministre libéral Pridi Panomyong) เอกสารชุดนี้ครอบคลุมเวลาดังตั้งแต่วันที่ 1 กุมภาพันธ์ 1958 ถึงธันวาคม 1967 และเปิดให้เข้าใช้ได้ในปี 2017

2) แฟ้ม 147QO/215 เรื่อง “เอกสารปริดี” (Dossier de Pridi) ซึ่งอยู่ในหมวด “กิจการทางการเมืองและเศรษฐกิจหลัง 1944” ครอบคลุมระยะเวลาตั้งแต่เดือนมกราคม 1968 ถึงพฤษภาคม 1972 และเปิดให้เข้าใช้ในปี 2024

โดยเอกสารชุดนี้มีสาระสำคัญคือเรื่องความพยายามขอลี้ภัยมายังฝรั่งเศส ในปี 1965-1970 และครอบคลุมช่วงปีแรกๆ ที่เดินทางมาถึงฝรั่งเศส คือ 1970-1972

ส่วนที่สองและสามของบทความนี้มีความสัมพันธ์กันและเติมเต็มกัน และกัน กล่าวคือ ปัญหาและอุปสรรคที่ปรีดีเผชิญในจีนจะช่วยให้เราเข้าใจว่าทำไมปรีดีจึงประสงค์จะออกจากจีน ในขณะเดียวกัน การเข้าใจความพยายามจะออกจากจีนนั้นช่วยให้เราตีความแนวทางการเคลื่อนไหวของปรีดีในจีนและมองเห็นความซับซ้อนของปรีดีในฐานะนักเคลื่อนไหวทางการเมืองได้อย่างดียิ่งขึ้น

1. บริบทของการลี้ภัยทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์และครอบครัว

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามหมดอำนาจลง ปรีดีและกลุ่มคณะราษฎรสายพลเรือน รวมถึงเสรีไทยบางส่วน กลับขึ้นมามีอำนาจอีกครั้งพร้อมกับการฟื้นคืนมาของกลุ่มกษัตริย์นิยม จุดเปลี่ยนสำคัญในช่วงเวลานี้คือการสิ้นสุดวรรคตของรัชกาลที่ 8 ในวันที่ 9 มิถุนายน 1946 (พ.ศ. 2489) หลังเหตุการณ์ดังกล่าว ปรีดีถูกกลุ่มกษัตริย์นิยมกล่าวหาว่ามีส่วนพัวพันด้วย ผนวกกับความรู้สึกของกองทัพที่รู้สึกว่าได้ไม่ได้รับเกียรติเท่าที่ควรหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นเหตุให้เกิดการรัฐประหารของ พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ ในวันที่ 8 พฤศจิกายน 1947 (พ.ศ. 2490) เพื่อโค่นล้มกลุ่มปรีดีลง รัฐประหาร

สำหรับรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับลักษณะของเอกสารที่จัดเก็บไว้ในหอจดหมายเหตุ กระทรวงการต่างประเทศของฝรั่งเศส ดู “ตอนที่ 1” ใน ดิน บัวแดง, “ว่าด้วย ‘เอกสารปรีดี’ ที่ซานกรุงปารีส: การลี้ภัยของปรีดีจากจีนสู่ฝรั่งเศส”, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (เว็บไซต์), <https://hist.human.cmu.ac.th/node/243>, (สืบค้นเมื่อ 10 กันยายน 2567).

ครั้งนี้ถือเป็นการปิดฉากการเมืองที่อยู่ในมือของคณะราษฎร (แม้ปรีดีจะพยายามลี้ภัยหลาย “ยก” แต่ก็ไม่สำเร็จ) และเป็นจุดเริ่มของ “ชีวิตผันผวน” ของปรีดีที่ต้องไปลี้ภัยในต่างประเทศ

เมื่อเกิดรัฐประหาร ปรีดีหนีไปอยู่สิงคโปร์ ในขณะนั้นมีแผนจะตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นและเฝ้ารอเวลาที่เหมาะสมที่จะกลับไทย ตามเอกสารของสหรัฐอเมริกา ปรีดีคาดหวังความช่วยเหลือจากสหรัฐฯ ในแง่กำลังอาวุธ โดยมีแผน “ตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นขึ้นทางตอนเหนือของไทย”⁹ แต่สหรัฐฯ ก็ปฏิเสธเพราะเห็นว่ากลุ่มปรีดีนั้นมียุทธศาสตร์ต่างประเทศที่ไม่สอดคล้องกับตน (จะกล่าวต่อไป) เมื่อผ่านไปเจ็ดเดือนจึงได้ข่าวจากเพื่อนฝูงในไทยว่ามีแผนการจะลี้ภัย แต่ต้องใช้เวลาเตรียมการ ระหว่างที่รอ ปรีดีเดินทางไปฮ่องกงและต่อไปเชียงใหม่ในเดือนพฤษภาคม 1948 (พ.ศ. 2491) ซึ่งขณะนั้นปกครองโดยจีนคณะชาติ จากเชียงใหม่ปรีดีหวังจะไป “ลี้ภัย” ที่เม็กซิโก¹⁰ โดยเดินทางผ่านซานฟรานซิสโก แต่สหรัฐฯ ก็ทำการขัดขวางเขาอีกทำให้ไม่สามารถเดินทางได้

ในปี 1949 (พ.ศ. 2492) พรรคพวกของปรีดีพร้อมจะโค่นล้มรัฐบาลและชิงอำนาจกลับคืนมา ปรีดีจึงเดินทางกลับมาที่ไทย แต่การก่อการก็พ่ายแพ้ในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ในเหตุการณ์ที่เรียกว่า “กบฏวังหลวง” หลังจากเหตุการณ์นั้นปรีดีก็ยังหลบหนีในไทยเพื่อวางแผนก่อการอีกครั้ง แต่เมื่อผ่านไปห้าเดือนก็พบว่าการณ์เคลื่อนไหวเป็นไปไม่ได้ เขาจึงเดินทางผ่านสิงคโปร์ ฮ่องกง และ

⁹ ณัฐพล ใจจริง, *การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500)*, (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), 68-69.

¹⁰ ดูบทสัมภาษณ์ของพูนศุข “ช่วงหนึ่งแห่งชีวิต ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์,” *สารคดี*, ปีที่ 16, ฉบับที่ 182 (2543) <https://www.sarakadee.com/2019/03/27/ท่านผู้หญิงพูนศุข-พนมยงค์/> (สืบค้นเมื่อ 26 มิถุนายน 2567) แต่ในข้อเขียนของปรีดีเองระบุว่าต้องการจะเดินทางไประหว่างที่รอการลี้ภัยที่นั่น ดู Pridi Banomyong, *Ma vie mouvementée et mes 21 ans d'exil en Chine Populaire*, Cité, 87.

ตัดสินใจลี้ภัยไปกรุงปักกิ่ง ซึ่งเพิ่งได้รับการปลดปล่อยโดยกองทัพปลดแอกประชาชนจีนภายใต้การนำของพรรคคอมมิวนิสต์จีน ถือเป็นจุดเริ่มชีวิตลี้ภัยการเมืองอันยาวนานในต่างแดน¹¹

หลังจากสลายอำนาจของกลุ่มปรีดีสำเร็จแล้ว กลุ่มกษัตริย์นิยมซึ่งมีตัวแทนคือพรรคประชาธิปไตยก็เปิดฉากแย่งชิงอำนาจกับกลุ่มทหาร ในปี 1949 (พ.ศ. 2492) พรรคประชาธิปไตยเสนอร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่เพิ่มอำนาจให้กับกษัตริย์อย่างมากและพยายามจำกัดอำนาจของคณะรัฐประหารออกไปจากการเมือง (เช่น ห้ามข้าราชการประจำเป็นสมาชิกสภา) สร้างความไม่พอใจให้กับกลุ่มทหาร ในวันที่ 26 พฤศจิกายน 1951 (พ.ศ. 2494) กลุ่มทหารจึงทำรัฐประหารอีกครั้งที่เรียกว่า “รัฐประหารเจียม” หรือ “รัฐประหารทางวิทยุ” ทำให้พวกกษัตริย์นิยมถูกขับออกจากอำนาจและกองทัพกลายเป็นหัวขบวนของการเมืองไทยต่อมาอีกสองทศวรรษ¹²

กระนั้น กองทัพก็ไม่ได้มีเอกภาพ ในช่วงดังกล่าวอาจจะเรียกว่า “การเมืองสามเส้า” หรือ “ยุคการเมืองของผู้มีอำนาจทั้งสาม” (the Triumvirate) โดยแบ่งออกเป็นกลุ่มของเผ่า ศรียานนท์, สฤษดิ์ ธนะรัชต์, และจอมพล ป. แต่นอกจากสามกลุ่มนี้ซึ่งเป็นกลุ่มหลัก ช่วงนั้นก็ยังมีความเคลื่อนไหวทางการเมืองอีก

¹¹ บทสัมภาษณ์ “นายปรีดีในต่างแดน,” *สารคดี*, ปีที่ 16, ฉบับที่ 182 (2543) <https://www.pridi-phoonsuk.org/pridi-a-displaced/> (สืบค้นเมื่อ 26 มิถุนายน 2567) หลังจากนั้นจวบจนวาระสุดท้ายของชีวิตเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม 1983 (พ.ศ. 2526) ณ ซานกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ปรีดีมิได้กลับไทยอีกเลย อย่างไรก็ตาม แม้จะไม่ได้กลับไทยหลัง “กบฏวังหลวง” แต่ปรีดียังพยายามชิงอำนาจคืนด้วยกำลังทหารอีกครั้ง คือในเหตุการณ์ “กบฏแมนฮัตตัน” เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน 1951 (พ.ศ. 2494) ความพ่ายแพ้ครั้งนี้ทำให้กองทัพเรือสูญเสียอำนาจ ถือเป็นการต่อสู้ด้วยกำลังครั้งสุดท้ายที่ปรีดีมีบทบาทนำ ในภายหลังปรีดีจะใช้วิธีการทาง “การเมือง” ดังเช่นความพยายามรื้อฟื้นกรณีสวรรคตเพื่อหวังจะได้กลับไทย (ดูเชิงอรรถที่ 18)

¹² Chris Baker and Pasuk Phongpaichit, *A History of Thailand*, 3rd ed. (Singapore: Cambridge University Press, 2014), 142.

สองกลุ่มครึ่ง คือ กลุ่มกษัตริย์นิยม พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) และครึ่งกลุ่มของปรีดี (มีกำลังและบทบาทน้อยกว่ากลุ่มอื่น)¹³

การหมดอำนาจของปรีดี มาพร้อมกับการขยายอำนาจของ สหรัฐอเมริกาเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และตะวันออกเฉียงใต้ หลังจาก เหมาเจอตุงปฏิวัติจีนสำเร็จในปี 1949 (พ.ศ. 2492) สหรัฐอเมริกาก็เพิ่มงบประมาณสนับสนุนการทหารให้กับประเทศพันธมิตรในภูมิภาคอย่างมากมาเพื่อการ สกัดกันคอมมิวนิสต์ ประเทศไทยกลายเป็นแหล่งยุทธศาสตร์สำคัญ แม้ว่า จอมพล ป. จะมีภาพลักษณ์ที่ไม่ดีในสายตาของตะวันตกเพราะเป็นผู้นำใน การเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 2 โดยร่วมมือกับญี่ปุ่น แต่ด้วยท่าทีที่ต่อต้าน คอมมิวนิสต์ ทำให้สหรัฐอเมริกายอมสนับสนุนให้กลุ่มนี้ขึ้นมามีอำนาจแทน กลุ่มปรีดี¹⁴ เมื่อเกิดสงครามเกาหลี ประเทศไทยจึงเป็นประเทศแรกที่ส่งกองทัพบ และเสบียงไปช่วยเหลือสหรัฐฯ ในเดือนกรกฎาคม 1950 (พ.ศ. 2493)

เมื่อปรีดีออกจากประเทศไทยเป็นครั้งสุดท้ายในปี 1949 (พ.ศ. 2492) ครอบครัวยังอยู่ที่ไทย¹⁵ แต่ทางครอบครัวน่าจะเริ่มมองเห็นภัยการเมือง

¹³ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง*, (กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก, 2544), 32.

¹⁴ หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สหรัฐฯ ภายใต้ประธานาธิบดีทรูแมนเปลี่ยนนโยบายมาสนับสนุนให้ ฝรั่งเศสกลับมาครอบครองอินโดจีน ซึ่งขัดแย้งกับนโยบายของปรีดีและรัฐบาลไทย ปรีดีเคย นำอาวุธของเสรีไทยที่ได้มาจากสหรัฐฯ ไปให้พวกเวียดนามห์ปลดแอกจากฝรั่งเศส และปรีดีก็ หนุนการจัดตั้งสันนิบาตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (หรือบางแหล่งเรียกว่า “สมาคมสหชาติเอเชีย อาคเนย์”) ตามข้อเสนอของเวียดนามห์ โดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองกับมหาอำนาจ ในภูมิภาคโดยมีไทยเป็นแกนนำ อีกทั้งกลุ่มปรีดีมองโฮจิมินห์เป็นพวกรักชาติบ้านเมือง สหรัฐฯ จึงมองว่าปรีดีมีนโยบายโน้มเอียงไปทางสังคมนิยม ไม่สอดคล้องกับความต้องการของ สหรัฐฯ ดู ณัฐพล ใจจริง, *การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามภายใต้ระเบียบ โลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500)*, อ้างแล้ว, 59-61.

¹⁵ ปรีดีกับพูนศุข พนมยงค์ มีบุตร 6 คน คือ 1. ลลิตา พนมยงค์ (1929-2015) พิการทางสมองมา ตั้งแต่เล็ก 2. ปาล พนมยงค์ (1931-1981) จบจากคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 3. สุธา พนมยงค์ (1934-) จบปริญญาโท คณะอักษรศาสตร์ สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี ฝรั่งเศส จากมหาวิทยาลัยปารีส ซอร์บอนน์ 4. ศุขปรีดา พนมยงค์ (1935-2010) จบ ปริญญาตรีด้านภาษาอังกฤษ จากมหาวิทยาลัยซุนยัตเซ็น นครกวางโจว 5. ศุขฎี พนมยงค์

ที่กำลังคืบคลานเข้ามา เมื่อสุดาสำเร็จการศึกษาระดับมัธยม พูนสุขจึงส่งให้ไปเรียนต่อที่ฝรั่งเศส ต่อมาจุดเปลี่ยนสำหรับครอบครัวของปรีดี คือเหตุการณ์ที่เรียกว่า “กบฏสันติภาพ” ในช่วงปี 1952 (พ.ศ. 2495) บรรดาปัญญาชนจำนวนมากร่วมกันจัดตั้ง “คณะกรรมการสันติภาพสากลแห่งประเทศไทย” เพื่อต่อต้านสงครามเกาหลีและการใช้ระเบิดปรมาณู กลุ่มนี้ได้รับการสนับสนุนจากปักกิ่ง เพื่อกดดันให้สหรัฐอเมริกาถอนตัวออกจากจีนและเกาหลี ในวันที่ 10 พฤศจิกายน 1952 รัฐบาลทำการกวาดล้างเพราะเห็นว่าเป็นพวกฝักใฝ่คอมมิวนิสต์ มีการจับกุมนักโทษกว่า 1,000 คน¹⁶ รวมถึงกุหลาบ สายประดิษฐ์ และปาล พนมยงค์ ลูกชายคนโต ของปรีดี ซึ่งติดคุกอยู่ราว 4 ปี 6 เดือน¹⁷ หลังจากนั้นพูนสุข ภรรยาของปรีดี ก็ถูกจับด้วยแต่หลังจากอยู่ในเรือนจำได้ 84 วัน อัยการก็ยกฟ้อง

หลังการจับกุมครั้งนั้น รัฐบาลออกกฎหมายต่อต้านคอมมิวนิสต์และทำการกวาดล้างครั้งใหญ่ มีการสังหาร “รัฐมนตรี 4 คน” ซึ่งเป็น “คนของปรีดี” อย่างโหดเหี้ยมโดยตำรวจของเผ่า ศรียานนท์ ดังนั้นเมื่อพูนสุขออกจากเรือนจำก็รู้สึกไม่ปลอดภัยอีกต่อไป ในช่วงเวลานั้นสุดา บุตรคนที่สาม ศึกษาอยู่ที่ฝรั่งเศส พูนสุขจึงพาบุตรภรรยาและวาณี เดินทางไปฝรั่งเศสในปี 1953 (พ.ศ. 2496)

(บุญทศนกุล) (1939-) จบปริญญาโทด้านดนตรีศาสตร์ (ขับร้องและเปียโน) สถาบันดนตรีกลางกรุงปักกิ่ง 6. วาณี พนมยงค์ (สายประดิษฐ์) (1941-2018) จบปริญญาโท คณะอักษรศาสตร์ สาขาวิชาภาษาและวรรณคดีจีน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กรุงเทพมหานคร ดู “ช่วงหนึ่งแห่งชีวิต ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์,” *สารคดี*, ปีที่ 16, ฉบับที่ 182 (2543) <https://www.sarakadee.com/2019/03/27/ท่านผู้หญิงพูนศุข-พนมยงค์/> (สืบค้นเมื่อ 26 มิถุนายน 2567).

¹⁶ Chris Baker, Pasuk Phongpaichit, *A History of Thailand*, Cited, 144.

¹⁷ หลังจากได้รับการนิรโทษกรรมในปี 1957 (พ.ศ. 2500) ปาลก็ลาบวชกับจอมพล ป. ในวันที่ 24 มิถุนายน จอมพล ป. กล่าวกับปาลว่า “บอกคุณพ่อของท่านด้วยนะว่า ลูกอยากให้กลับมาช่วยลูกทำงานให้ชาติ ลูกคนเดียวรู้สึกดีใจไม่ไหวแล้ว” ดู อนุรักษ์ ใจจริง, *การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500)*, อ้างแล้ว, 220.

จากนั้นพยายามติดต่อปรีดีจนสำเร็จ จึงเดินทางผ่านสวีเดน ฟินแลนด์ รัสเซีย แล้วไปถึงเมืองจีนในปีเดียวกัน ในสองปีต่อมา ช่วงปลายปี 1955 (พ.ศ. 2498) ศุขปรีดาบินจากมอสโกมาสมทบที่ปักกิ่ง สำหรับชีวิตในจีนนั้น พุนศุขเคยกล่าวว่า “ทางการจีนจัดคนมาดูแล อำนวยความสะดวก มีปัจจัยสี่ให้เราตลอด”¹⁸ ในช่วงแรกอยู่ที่ปักกิ่งแต่ในกลางปี 1956 (พ.ศ. 2499) จึงได้ย้ายมาที่กวางโจว ในแง่ความเป็นอยู่ที่กวางโจว ดุษฎีเล่าว่า “พ่อได้รับการต้อนรับและดูแลเป็นอย่างดี ได้รับสิทธิพิเศษในระดับเดียวกับรัฐมนตรีของจีน คือมีรถยนต์ มีคนขับ มีคนครัว มีคนทำงานบ้าน มี รปภ. คอยติดตาม มีบ้านเดี่ยวหลายห้องนอนอยู่สบาย อยู่ไม่ไกลจากโรงเรียนที่อยู่นนินเฮา”

ก่อนหน้าสฤษดิ์จะรัฐประหาร จอมพล ป. ผ่อนปรนมากขึ้นในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับจีน ในช่วงเวลานั้นมีความพยายามสร้างพันธมิตรกับกลุ่มของปรีดี โดยมีแผนจะรื้อฟื้นกรณีสวรรคตและนำปรีดีกลับมาที่ไทย ในวันที่ 3 เมษายน 1957 (พ.ศ. 2500) พุนศุขเดินทางกลับไทยเพื่อมางานศพของมารดาและให้สัมภาษณ์ว่า “ความสัมพันธ์กับจอมพล ป. พิบุลสงครามนั้น เราไม่มีอะไรกัน ท่านอยากให้ทุกคนร่วมมือกันช่วยเหลือประเทศไทย” และปรีดีต้องการกลับมาอุปสมบทในโอกาส 25 พุทธศตวรรษ¹⁹ ในปี

¹⁸ “ช่วงหนึ่งแห่งชีวิต ท่านผู้หญิงพุนศุข พนมยงค์,” *สารคดี*, ปีที่ 16, ฉบับที่ 182 (2543) <https://www.sarakadee.com/2019/03/27/ท่านผู้หญิงพุนศุข-พนมยงค์/> (สืบค้นเมื่อ 26 มิถุนายน 2567).

¹⁹ ดู ณัฐพล ใจจริง, *การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบุลสงครามภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500)*, อ้างแล้ว, 214. ในส่วนฝรั่งเศสซึ่งส่งตัวแทนเข้าไปเยี่ยมพุนศุขนั้น เอกสารการทูตระบุไว้ว่าปรีดีจะไม่กลับไทยหาก “เงื่อนไข” ยังเป็นแบบที่เป็นอยู่ ความสัมพันธ์กับรัฐบาลก็ดูจะไม่ดีขึ้นเห็นได้จากการที่ลูกชายของปรีดีก็ยังอยู่ในเรือนจำ กระนั้นจากการที่ทางการฝรั่งเศสได้คุยกับพุนศุข ก็ดูเหมือนว่าเธอจะมองโลกในแง่ดีและมีความหวังว่าครอบครัวจะได้กลับไทย Archives diplomatiques du ministère des Affaires étrangères (MAE) (France), 147QO/100, Visite à Madame PRIDI, Note n° 494-AS de Raymond OFFROY, Ambassadeur de France en Thaïlande à Son Excellence Monsieur le Ministre des affaires étrangères, Direction d'Asie-Océanie (31 Mai 1957).

เดียวกัน หลังจากพูนศุขเดินทางกลับจีนได้ไม่นานก็เกิดการรัฐประหารของ สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่สุดาแะมาเยี่ยมครอบครัวที่กวางโจว หลังจากสำเร็จการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศส อันที่จริงสุดาตั้งใจจะเดินทาง กลับไทยเพื่อประกอบอาชีพสอนดนตรี แต่มีข่าวลือว่าใครเดินทางมาจากจีนจะ ถูกจับ จึงเป็นเหตุให้สุดาต้องมาอยู่ที่จีนด้วยอีกคนหนึ่ง

ในช่วงเวลานั้นจีนกำลังเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ คืออยู่ในช่วงที่ เรียกว่าการ “ก้าวกระโดดไกล” ในปี 1958 (พ.ศ. 2501) ในช่วงนั้นจีนตั้งใจ พัฒนาให้ทันอังกฤษภายใน 20 ปี ต้องพัฒนาอุตสาหกรรม มีการถลุงเหล็กกล้า ดุซงกักล่าวถึงเวลานี้ว่า “สมัยนั้นทางการจีนอาจจะดำเนินนโยบายผิดพลาด ทำให้มีคนจนมากยิ่งขึ้น คนไม่มีจะกิน ทุกคนต้องปันส่วนอาหาร...คนจีนมีแต่ คนผอมๆ หน้าซีดๆ” แต่กระนั้นชีวิตของครอบครัวปรีดีก็อาจจะไม่ได้รับผลกระทบเท่าคนจีนทั่วไป ดังที่วาณีกล่าวเสริมว่า “ตอนนั้นเราอยู่ในฐานะชาว ต่างประเทศ เขาให้สิทธิพิเศษ มีร้านค้าสำหรับคนต่างชาติ ชื่อร้านมิตรภาพ เราสามารถจับจ่ายข้าวของได้โดยไม่ต้องปันส่วน”²⁰

โดยสรุปแล้ว ปรีดีลี้ภัยไปอยู่ที่ปักกิ่งตั้งแต่ปี 1949 (พ.ศ. 2492) ต่อมาในปี 1953 (พ.ศ. 2496) พูนศุข ดุซงกั และวาณี ตามมาสมทบ หลังจากนั้นธันวาคม ปี 1955 (พ.ศ. 2498) ศุขปรีดาได้ตามมาสมทบ และมีภูมายน ปี 1956 (พ.ศ. 2499) ก็ย้ายกันไปอยู่ที่เมืองกวางโจว²¹ ต่อมาในปี 1957 (พ.ศ. 2500) สุดาก็ตามมาอยู่ด้วยจากฝรั่งเศส (อาจจะไม่จำเป็นต้องนับปาล ซึ่งมา เยี่ยมเพียงสั้นๆ ก่อนจะเดินทางไปศึกษาต่อที่ฝรั่งเศส)

²⁰ “ช่วงหนึ่งแห่งชีวิต ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์,” *สารคดี*, ปีที่ 16, ฉบับที่ 182 (2543) <https://www.sarakadee.com/2019/03/27/ท่านผู้หญิงพูนศุข-พนมยงค์/> (สืบค้นเมื่อ 26 มิถุนายน 2567).

²¹ ศุขปรีดา พนมยงค์, “ชีวิตของท่านปรีดี พนมยงค์ ในประเทศจีน พ.ศ. 2492-2513,” ใน สัมผัส พังกระดิ่ง และคณะ (บก.), *หนังสือที่ระลึก วันปรีดี พนมยงค์*, (โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 11 พฤษภาคม 2534), 49.

2. เวลาสามช่วงของปรีดีในจีน

จากการศึกษา “เอกสารปรีดี” ของกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส²² โดยวิเคราะห์ร่วมกับเอกสารชั้นต้นและชั้นรองอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ผู้เขียนขอเสนอว่าเราสามารถแบ่งช่วงเวลาที่ปรีดีอยู่ในจีนออกเป็นสามช่วง โดยสัมพันธ์กับคำถามพื้นฐานสามประการ คือ ทำไมปรีดีถึงเลือกไปลี้ภัยที่จีนหลังรัฐประหาร 1947, ทำไมปรีดีถึงย้ายจากปักกิ่งมาอยู่กวางโจว ปี 1956, ทำไมปรีดีถึงย้ายไปลี้ภัยที่ฝรั่งเศส ปี 1970

ในที่นี้ขอเสนอว่า เราอาจจะสามารถเติมเต็มคำถามทั้งสามข้อข้างต้น โดยการตีความให้สัมพันธ์กับแนวทางการเคลื่อนไหวของปรีดีที่เปลี่ยนไปในแต่ละช่วง ดังนี้

2.1 แนวทางการแสวงหากองกำลัง (1948-1955)

เหตุผลทางการที่ปรีดีและทายาทอธิบายเรื่องการไปจีน คือเพราะเครือข่ายทางการเมืองบางส่วนอยู่ที่นั่น (เช่น สงวน ตุลารักษ์) และจีนไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการกับรัฐบาลไทยและกับสหรัฐฯ จึงไม่มีข้อกังวลเรื่องการส่งตัวกลับ นอกจากนี้ ยังกล่าวกันว่าปรีดีไม่ได้ตั้งใจไปลี้ภัยที่สาธารณรัฐประชาชนจีนเพราะขณะไปลี้ภัยยังเป็นจีนคณะชาติอยู่ อย่างไรก็ตาม ทั้งหมดนี้ไม่น่าจะใช่เหตุผลที่เพียงพอ เหตุผลหลักของการเลือกไปจีนน่าจะเป็นเพราะปรีดีต้องการจะต่อสู้ด้วยกองกำลังเพื่อโค่นล้มรัฐบาลมากกว่า

จริงอยู่ที่ปรีดีเลือกลี้ภัยในช่วงปี 1948 ภายใต้อิทธิพลคณะชาติของเจียงไคเช็ค แต่การลี้ภัยในรอบนั้นปรีดีคงจะไม่ได้วางแผนอยู่ยาว เพราะในระยะเวลาไม่นานในปี 1949 ปรีดีก็กลับเข้าไทยเพื่อนำกองกำลังในเหตุการณ์ “กบฏวังหลวง” ต่อมาหลังความความพ่ายแพ้ในเหตุการณ์ดังกล่าว ปรีดีซ่อนตัวในไทยอยู่หลายเดือน ปรากฏว่าช่วงเวลานั้นเป็นช่วงเวลาที่พรรค

²² ดูส่วนที่สามของบทความนี้

คอมมิวนิสต์จีน (พคจ.) เพิ่งปลดปล่อยจีนสำเร็จ ปรีดีจึงตัดสินใจเดินทางไป ลี้ภัยที่ปักกิ่ง สาเหตุที่ปรีดีเลือกไปลี้ภัยที่ประเทศจีนคอมมิวนิสต์ นอกจาก เหตุผลเรื่องการไม่ถูกส่งตัว “ผู้ร้ายข้ามแดน” ที่มักจะอ้างกันแล้ว น่าจะเพราะ สาธารณรัฐประชาชนจีนเอื้อต่อแนวทางการต่อสู้ของปรีดีด้วยเหตุผลอย่างน้อย สองประการ

ประการแรกคือเรื่องนโยบายการต่างประเทศ ปรีดีอาจจะมองว่าจีน อยู่ในเงื่อนไขเดียวกับไทย คือถูกจักรวรรดินิยมรังแก ปรีดีมีแนวคิดเรื่องการ สร้างแนวร่วมของชาติเล็กๆ ในเอเชียเพื่อต่อต้านจักรวรรดินิยม ดังนั้น จีนถึง แม้จะเป็นประเทศขนาดใหญ่ แต่เกียรติภูมิระหว่างประเทศถือว่าเล็ก จีนไม่มี ที่นั่งในสหประชาชาติซึ่งมีตัวแทนเป็นได้วันภายใต้การสนับสนุนของ สหรัฐอเมริกา ความคิดของปรีดีเช่นนี้ตรงกันกับแนวทางของพรรคคอมมิวนิสต์ จีนในช่วงทศวรรษ 1950 ที่ต้องการสนับสนุนการปลดแอกของชาติเล็กๆ ต่างๆ ในเอเชียจากจักรวรรดินิยม สร้างแนวร่วมทั้งในหมู่ประเทศเป็นกลางและ ประเทศคอมมิวนิสต์ เพื่อให้ตนมีที่ทางในการเมืองระหว่างประเทศมากขึ้น

ประการที่สอง ปรีดีก็เช่นเดียวกันกับนักชาตินิยมหลายคนยุคนั้น คือ เชื่อว่าการต่อสู้ทางการเมืองต้องมาพร้อมกับการต่อสู้ด้วยกองกำลัง²³ แม้ปรีดี จะพ่ายแพ้ในกบฏวังหลวงแต่ก็ดูจะยังเชื่อมั่นในแนวทางนี้ เหตุผลหนึ่งที่ปรีดี เลือกไปจีนก็คือระยะทางระหว่างจีนกับไทยก็ถือว่าไม่ห่างไกลกันมาก หากไป ลี้ภัยยุโรป - ดังเช่นที่ปรีดีเคยไปลี้ภัยที่ฝรั่งเศสเมื่อปี 1933 ซึ่งขณะนั้นไม่ได้คิด

²³ นักชาตินิยมสำคัญในเอเชียมักเกี่ยวข้องกับกองกำลังไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง แม้แต่คานธีซึ่งขึ้น ชื่อว่าต่อสู้ด้วยแนวทางอหิงสา ก็ยังเคยสนับสนุนการสังหารอินเดียไปรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 เพื่อหวังจะแลกกับความเป็นอิสระในการปกครองตนเองมากขึ้น (ที่เรียกว่า Home Rule) ความสำเร็จและล้มเหลวทางการเมืองของปรีดีเองที่ผ่านมาก็อาจจะเรียกได้ว่าสัมพันธ์กับเรื่อง กองกำลังตลอด เช่น การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 (ถ้าไม่มีกองทัพ น่าจะไม่มีทางสำเร็จ), เสรีไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2, หรือ “กบฏ” ในระยะหลังอีกหลายครั้ง อย่างกบฏเสนาริการ กบฏวังหลวง (ปรีดีเข้ามามีส่วนร่วมเอง) และกบฏแมนฮัตตัน

เรื่องการใช้กองกำลัง - ก็จะเคลื่อนไหวในแนวทางกองกำลังลำบาก นอกจากนี้เรื่องกองกำลังนี้สัมพันธ์กับเหตุผลที่ยกมาประการแรกคือเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศด้วย กล่าวคือ หลังจากปรีดีไปลี้ภัยในจีนครั้งแรกในปี 1948 ปรีดีเคยขอความช่วยเหลือจากสหรัฐฯ และกลุ่มประเทศตะวันตกแต่กลับถูกปฏิเสธ²⁴ ปรีดีจึงมองว่ารัฐบาลตะวันตกเข้าข้างรัฐบาลไทยและทำตามนโยบายของสหรัฐอเมริกา ดังนั้นในปี 1949 จีนคอมมิวนิสต์ซึ่งกำลังหาที่ทางในการเมืองระหว่างประเทศจึงเป็นประเทศที่ปรีดีเชื่อว่าน่าจะทำให้การสนับสนุนตนได้ในเรื่องนี้

อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าจีนจะไม่สนับสนุนแนวทางกองกำลังอิสระอันมีวัตถุประสงค์เพื่อก่อการรัฐประหารเพื่อปรีดี²⁵ เป็นเหตุให้เริ่มเกิดความขัดแย้งกับปรีดีและพรรคคอมมิวนิสต์จีน คำถามที่ว่าทำไมจีนถึงไม่ช่วยเหลือปรีดีด้านกำลังอาวุธยังคงต้องการคำอธิบาย มีความเป็นไปได้ว่าในมุมมองของจีน การต่อสู้ด้วยกองกำลังนั้นมีกลุ่มที่ทำอยู่แล้ว คือ พคท. ซึ่ง พคจ. ก็สนับสนุนอยู่แล้ว หากปรีดีจะมีส่วนในด้านนี้ก็จะต้องเป็นในลักษณะ “แนวร่วม” ซึ่งการนำ การออกนโยบาย การวางยุทธศาสตร์จะต้องขึ้นกับ พคจ. และ พคท. และจะต้องด้วยลักษณะนี้เท่านั้นการเคลื่อนไหวของปรีดีจึงจะไม่ขัดกับ “ผลประโยชน์” ของจีน

²⁴ ณัฐพล ใจจริง, *การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500)*, อ่างแล้ว, 68-69.

²⁵ Anusorn Chinvanho, *Thailand's Policies towards China, 1949-54*, (London: Palgrave Macmillan, 1992), 104. อนุสนธิ์ อังอิงการสัมภาษณ์ ร.ต.ต. สุจิตร์ สุพรรณวัฒน์ เลขาธิการของปรีดีในช่วง 1949-1955 ในวันที่ 4 พฤษภาคม 1986 ในตอนที่กล่าวถึงการขอความช่วยเหลือด้านกำลังอาวุธนั้น ผู้เขียนระบุว่า “โจวเอนไห่กล่าวกับสุจิตร์ในการพูดคุยส่วนตัวเมื่อปลายทศวรรษ 1950 ว่า รัฐบาลจีนไม่เห็นด้วยกับแนวคิดเรื่องการทำรัฐประหารโดยกลุ่มของปรีดี ทำให้ปรีดีโกรธมาก” (“Chou En-lai told Sujit in a private conversation some time in the late 1950s that the Chinese government did not like the idea of a coup d'état by Pridi, which caused Pridi to become very angry.”) อนุสนธิ์ตีความว่าสาเหตุที่จีนต้องกักตัวปรีดีก็เพราะไม่อยากจะให้ปรีดีทำอะไรที่ขัดกับผลประโยชน์จีน

ปัญหาคือนี้ไม่น่าจะเป็นเงื่อนไขที่ปรีดียอมรับได้ เมื่อปรีดีปฏิเสธจึงเกิดความตึงเครียดขึ้น เฉียบ อัมพูนันท์ (นามสกุลเดิมคือ ชัยสงค์) ผู้ติดตามปรีดีในขณะนั้น กล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ในราวปี 1950-1953 ว่า พวกเขาแทบจะเป็น “นักโทษ” ของรัฐบาลจีน กล่าวคือ มีการลงบประมาณที่เคยให้ “ไม่ได้รับจดหมายหรือหนังสือพิมพ์จากไทยเลย เป็นอันว่าถูกตัดขาดจากโลกภายนอกสิ้นเชิง...ประตูบ้านถูกใส่กุญแจ ด้านในมีทหารเฝ้า 6 คน เราออกนอกบ้านไปไหนก็ไปด้วย”²⁶ ผู้ติดตามของปรีดีเองหลายคนในขณะนั้นก็หนีไปร่วม

²⁶ ดู ไสว สุทธิพิทักษ์, *ดร. ปรีดี พนมยงค์*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2526), 707-807. ไสว สุทธิพิทักษ์ระบุว่าเรื่องปรีดีในจีนที่อ้างถึงนี้ได้รับการยืนยันเป็นลายลักษณ์อักษรจากเฉียบ อัมพูนันท์ เมื่อเจ้าตัวเดินทางกลับมาถึงไทยแล้วในมีนาคม 2501 โดยรวมแล้วเราอาจจะสรุปแกนกลางของความขัดแย้งในมุมมองของเฉียบว่าคือ การที่จีนพยายามแทรกแซงการเมืองภายในของไทย โดยจะแลกกับการมอบอาวุธให้ปรีดี แต่ปรีดีไม่ยอม จึงเป็นเหตุให้ปรีดีกลายเป็น “นักโทษ” การแทรกแซงที่ว่า มีประเด็นเรื่องสิทธิของคนจีนในไทย เช่น ให้สิทธิเป็นชนชาติส่วนน้อย ห้ามบังคับเรียนหนังสือไทย ให้ทำป้ายบอกทางเป็นภาษาจีนคู่กับไทย เป็นต้น และมีประเด็นเรื่องการสนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์ของไทย ซึ่งปรีดีกล่าวหาว่า “เป็นการแทรกแซงการเมืองระหว่างประเทศ”

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาดูทั้งสองประเด็นนี้แล้ว ก็มีความน่าสงสัยอยู่ บางข้อไม่น่าจะเป็นไปได้หรืออย่างน้อยก็ไม่น่าจะใช้แกนกลางของความขัดแย้งระหว่างปรีดีกับพคจ. ประการแรก นโยบายเรื่องชาวจีนโพ้นทะเลในลักษณะที่ตัวแทนเจรจาจีนเรียกร้องกับปรีดีจากข้อเขียนของเฉียบนั้นไม่น่าจะตรงกับความเป็นจริง ดูแล้วไม่มีที่ไหนที่จีนบังคับใช้มาตรการเช่นนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลานั้นที่จีนแสวงหาพันธมิตรในการเมืองระหว่างประเทศ เรื่องนี้เป็นเรื่องละเอียดอ่อนเป็นพิเศษ นโยบายทางการเมืองของจีนขึ้นไปในทางตรงกันข้าม เช่น ยกเลิกหลักเกณฑ์ที่ให้นุตริตามมีสัญชาติตามสัญชาติของพ่อแม่ ใจใจให้ชาวจีนโพ้นทะเลปฏิบัติตามกฎหมายของประเทศที่ตนพำนักอยู่ เรียนรู้ภาษาท้องถิ่น และสมรสกับคนท้องถิ่น (ดู เชาวน์ พงษ์พิชิต, *โจวเอินไห่ล รัฐบุรุษจีน*, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2558), 122.) ประการที่สอง เป็นไปได้น้อยที่ปรีดีจะนำเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพคจ. กับ พคท. มาเป็นประเด็น เพราะอันที่จริงแล้วปรีดีก็ยึดแนวทางขออาวุธจากต่างชาติมาปลดปล่อยประเทศไทยเหมือนกันตั้งแต่กรณีเสรีไทย (ซึ่งส่งต่อไปให้ประเทศอื่นด้วยคือเวียดนาม) จนถึงที่กำลังขออยู่ในขณะนั้นคือขอจากจีน ดังนั้นหากปรีดีวิจารณ์จีนไปในแนวทางนี้ก็ดูจะเป็นการเข้าตัวเอง

โดยสรุป รากฐานความขัดแย้งระหว่าง พคจ. กับจีน ไม่น่าจะใช้สิ่งที่เฉียบ อัมพูนันท์กล่าวมาทั้งหมดซึ่งแวดล้อมเรื่อง “ชาตินิยมจีน” (คำของปรีดี) ที่พยายามแทรกแซงไทย

กับทาง พคท. มากขึ้น ทำให้ปรีดีขัดแย้งกับกลุ่มแนวร่วมด้วยเพราะมองว่าเป็นการ “แย่งมวลชน”

ต่อมาในปี 1953 หลังพุนศุขและสุดาเดินทางมาถึงปักกิ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างปรีดีและพคจ. ฝ่อกลายขึ้น มีความเป็นไปได้ว่าปรีดีจะยอมรับเงื่อนไขการเป็น “แนวร่วม” ของพคท. ดังกล่าว โดยมีหลักฐานว่าเริ่มมีการจัดตั้งศูนย์ฝึกของกลุ่มปรีดีที่จีน ภายหลังมีการตั้งฐานที่มั่นทางตอนเหนือของประเทศไทยที่จังหวัดน่านโดยความร่วมมือระหว่างกลุ่มของปรีดีและพคท.²⁷ อย่างไรก็ตามโดยธรรมชาติแล้วก็ต้องถือว่าปรีดีได้ “สูญเสียการนำ” ในด้านกองกำลังให้กับพคท. แล้ว แม้ตลอดทศวรรษ 1960 จะมีหลักฐานเรื่อง “คนของปรีดี” หรือ “อดีตคนของปรีดี” ตามฐานที่มั่นต่างๆ ของ พคท. แต่ก็ดูเหมือนว่า จะเป็นการใช้ชื่อของปรีดีเพียงเท่านั้น บทบาทของปรีดีในการวางแผน ออกนโยบาย ออกคำสั่ง หรือชี้นำคนเหล่านั้น น่าจะไม่มี เพราะคนเหล่านั้นได้ขึ้นต่อ พคท. และ พคจ. หมดแล้ว²⁸

แต่น่าจะเป็นเรื่องที่ปรีดีรู้สึกว่าการกำลังสูญเสียการนำและกำลังถูกแย่ง “มวลชน” ซึ่งปรีดีถือว่าเป็นของตนเองมากกว่า

²⁷ Somsak Jeamteerasakul, *The communist movement in Thailand*, (PhD Thesis, School of Social Sciences, Monash University, 1993), 40-41.

²⁸ เช่น ข้อเขียนของสหายเมย์ซึ่งเป็นรุ่นแรกที่ทำงานที่สถานีวิทยูเสียงประชาชนแห่งประเทศไทย (สปท.) อันเป็นองค์กรของ พคท. ระบุว่าในช่วงที่ สปท. ยังอยู่ที่เวียดนามนั้น (1962-1966) พื้นที่ดังกล่าวไม่ได้มีแค่สถานีวิทยูแต่มีโรงเรียนการเมืองการทหารด้วย กลุ่มที่มาทำงานกลุ่มแรกคือกลุ่มที่เรียนหนังสือจากจีนแล้วได้รับคำสั่งให้ย้ายเข้ามา ในส่วนที่เป็นกองทัพบ “มีส่วนหนึ่งเข้ามาสม้ยอาจารย์ปรีดี...พวกเขาเหมือนกับพวกเราที่ถูกย้ายมาอย่างนี้ เท่าที่รู้คือทางพรรคฯ จีนเป็นคนจัดการ เพราะว่าตอนนั้นอาจารย์ปรีดีกับพรรคเราร่วมมือกัน ที่ถูกคัดเข้ากองทัพบส่วนใหญ่เป็นผู้ชายและเป็นของฝ่ายอาจารย์ปรีดี ผ่านโรงเรียนการเมืองการทหารในจีน ผู้หญิงส่วนใหญ่จะเป็นของพรรคเรา แต่พอไปแนวหน้าก็กลมกลืนกันไป” ดู สหายเมย์, “สหายเมย์ประจำนารูรการ: นักเรียนไทยในจีนคนแรกที่เข้าทำงาน สปท.,” ใน กลุ่มเพื่อนสปท., *ที่นี่...สถานีวิทยูเสียงประชาชนแห่งประเทศไทย*, (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2565), 317-318.

จากข้อความนี้เราอาจตีความได้ว่าปรีดีถูก “แย่งชิงมวลชน” เพราะสุดท้ายแล้ว “ความร่วมมือ” ในลักษณะเช่นนี้ ที่ “คนของปรีดี” นั้นถูก “พรรคฯจีนเป็นคนจัดการ” ให้ต้องไป “ผ่าน

ถึงจุดนี้เรียกได้ว่าแม้ปรีดีจะได้ชื่อว่าเป็น “แนวร่วม” แต่ก็ดูจะเป็น “แนวร่วม” ในความหมายที่ยอมให้พคจ. และพคท. ขึ้นนำและจัดตั้งคนของตัวเองมากกว่า ในสภาพเช่นนี้คนของปรีดีจึงถูกดูดกลืนไปเป็นส่วนหนึ่งของพคท. โดยธรรมชาติ ปรีดีจึงเรียกได้ว่าทั้ง “สูญเสียการนำ” และถูก “แย่งมวลชน” เมื่อปรีดีไม่ได้มีมวลชนหรืออำนาจควบคุมมวลชนของตนเองแล้ว ปรีดีจึงเป็น “แนวร่วม” ที่ค่อนข้างพิเศษ กล่าวคือ ปรีดีกลายเป็นเพียง “สัญลักษณ์” ของการเคลื่อนไหว โดยมีสถานะเป็นแขกของรัฐบาลที่รัฐบาลจีนดูแลไว้ รัฐบาลจีน “ใช้” ปรีดีในลักษณะตัวแทนของรัฐบาลไทย (ปรีดีเองช่วงหนึ่งก็มีความตั้งใจจะตั้งรัฐบาลพลัดถิ่น²⁹) เช่น เป็นตัวแทนร่วมงานเฉลิมฉลองต่างๆ โดยเฉพาะวันชาติจีน จีนให้ปรีดี “ขึ้นไปยืนอยู่บนปะรำพิธีเทียนอันเหมิน เคียงข้างผู้นำจีน และผู้นำต่างประเทศ”³⁰ อย่างไรก็ตาม ต่อมา พคจ. จะกดดันให้ปรีดีมีบทบาท

โรงเรียนการเมืองการทหารในจีน” และที่สำคัญสุดท้ายก็ “กลมกลืนกันไป” (กับคนของพคจ.) ปรีดีจะเหลืออำนาจอะไรในการควบคุมคนของตนเอง? ดังนั้นแล้วในช่วงเวลานั้น มีความเป็นไปได้มากกว่าที่ “คนของปรีดี” จะหมายถึงคนที่มีประวัติเคยร่วมกับปรีดี กระทั่งบางคนอาจจะผูกพันนับถือปรีดีอยู่ แต่ไม่ได้หมายความว่าปรีดีมีอำนาจควบคุมอะไรพวกเขา อุดมการณ์ของพวกเขาที่ของปรีดีอาจจะเป็นคนละชุดกันแล้ว เป็นช่วงเวลาหนึ่งที่ปรีดีเริ่มแยกทางกับพคจ. และแสวงหาหนทางไปลี้ภัยที่ฝรั่งเศส

²⁹ “สำหรับแผนการของปรีดี พนมยงค์ในการจัดตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นนั้น เขาคาดหวังความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่ปรากฏว่า สหรัฐฯไม่รับการตอบรับความคาดหวังของเขา โดยในเดือนธันวาคม 2490 ปรีดีประสานให้อรรถกิตติ พนมยงค์ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ผู้เป็นน้องชายของปรีดีขณะนั้นอยู่ในต่างประเทศเข้าพบ วิลเลียม เจ. โดโนแวน (William J. Donovan) อดีตหัวหน้าโอเอสเอสในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เพื่อขอให้สหรัฐฯสนับสนุนอาวุธให้ปรีดีกลับสู่อำนาจอีกครั้ง ปรีดีมีแผนตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นขึ้นทางตอนเหนือของไทย แต่กระทรวงการต่างประเทศสหรัฐฯตัดสินใจไม่สนับสนุนปรีดีให้กลับสู่อำนาจอีกตามคำขอ สหรัฐฯได้แต่แสดงความเสียใจกับการรัฐประหารที่เกิดขึ้นและมีความต้องการส่งเสริมให้ไทยมีเสถียรภาพทางการเมืองต่อไป” ดู ญัฐพล ใจจริง, *การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500)*, อ้างแล้ว, 68-69.

³⁰ ดุษฎี พนมยงค์, *ปรีดี พนมยงค์ กับชีวิต 21 ปีในจีน*, อ้างแล้ว, 87.

ทางตรงกับ “แนวร่วม” มากขึ้นซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ปรีดีต้องการจะเดินทางออกจากจีน (จะกล่าวต่อไปในช่วงที่ 3 “ความพยายามออกจากจีน (1964-1970)”)

2.2 แนวทาง “การเมือง” และความพยายามแยกตัวเป็นอิสระจาก พคจ. (1956-1963)

ในข้อเขียนของปรีดีและบทสัมภาษณ์ของทายาท มักจะอธิบายว่าปรีดีย้ายจากปักกิ่งไปกวางโจวในปี 1956 เพราะอากาศหนาว³¹ อย่างไรก็ตาม จากการพิจารณาเอกสารชั้นต้นและชั้นรองเท่าที่มีอยู่ มีความเป็นไปได้ว่าสาเหตุหลักน่าจะเป็นเรื่องการเมือง

ปักกิ่งเป็นศูนย์กลางของพคจ. และเป็นศูนย์กลางของกลุ่มแนวร่วมในภายหลัง โดยเฉพาะกลุ่มพโยม จุลานนท์ ในส่วนของพคท. นิตย พงษ์ดาบเพชร สมาชิกคณะกรรมการกลางของพคท. ซึ่งได้รับมอบหมายให้ “สร้างสัมพันธกับแนวร่วมระดับสูงเช่นคุณพูนสุข พนมยงค์” ตั้งแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เดินทางเข้ามาทำงานในสถานีวิทยุกระจายเสียงระหว่างประเทศของจีน (สถานีวิทยุปักกิ่ง) ในปี 1952³² นอกจากนี้ ก็คงมีชุมชนคนไทยเชื้อสายจีนอยู่จำนวนหนึ่งในปักกิ่ง เช่น มีโรงเรียนเป่ยจิงหัวเฉียวผู้เสียที่รับเฉพาะลูกหลานของชาวจีนโพ้นทะเล และห่างออกไปจากปักกิ่งก็มีคนไทยเชื้อสายจีนจำนวนหนึ่งมาศึกษาในสถาบันลัทธิมาร์กซ์

ปรีดีซึ่งพยายามสร้างภาพลักษณ์อยู่เสมอว่าไม่ได้เป็นคอมมิวนิสต์ยิ่งเมื่อขัดแย้งกับ พคจ. รวมทั้งสูญเสียการนำมวลชนของตนเองแล้วก็คงอึดอัดในช่วงเวลาดังกล่าวความขัดแย้งระหว่างจีนกับโซเวียตทวีคูณขึ้น และ

³¹ พูนสุข พนมยงค์, *ไม่ขอรับเกียรติใดๆ ทั้งสิ้น 95 ปี 4 เดือน 9 วัน พูนสุข พนมยงค์, อ้างแล้ว, 255, 369.*; *คุณพูนสุข พนมยงค์, ปรีดี พนมยงค์ กับชีวิต 21 ปีในจีน, อ้างแล้ว, 67.*

³² กลุ่มเพื่อนสปท., *ที่นี่...สถานีวิทยุเสียงประชาชนแห่งประเทศไทย, อ้างแล้ว, 59-60.*

ประกอบกับมีคำสั่งให้ทำลายบ้านที่ปรีดีอยู่เพื่อเวนคืนที่ดินไปสร้างถนน³³ ปรีดีจึงน่าจะถือโอกาสนี้ขอย้ายไปกวางโจว

ความขัดแย้งระหว่างปรีดีกับ พคจ. และการย้ายไปกวางโจว อาจจะเป็นจุดสิ้นสุดในเรื่องการต่อสู้ด้วยแนวทางกองกำลังที่เป็นอิสระของปรีดี (คนของปรีดีกลายเป็น พคท. ไปหมดแล้ว) หลังจากนั้นปรีดีจึงหันไปสู้ด้วยแนวทาง “การเมือง” ที่พยายามจะเป็นอิสระจากพคท. และพคจ. มากขึ้น จอมพล ป. ก็เริ่มติดต่อกมาเพื่อรื้อฟื้นกรณีสวรรคตในช่วงนี้ และเป็นช่วง 1955-1956 นี้เองที่ปรีดีส่งเจียบ อัมพูนันทน์กลับเข้าไทยเพื่อตั้ง “พรรคศรีอารยเมตไตรย” ขึ้นสำหรับแข่งขันในการเลือกตั้งที่จะเกิดขึ้นในปี 1957³⁴

ในแง่นี้ เมืองกวางโจวเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการต่อสู้ในอดีตเป็นเมืองแรกที่ “เปิด” การค้ากับตะวันตกในยุคอาณานิคม มีสถานทูตตะวันตกตั้งอยู่มากมายในเกาะซาเหมีย่น เป็นแหล่งเคลื่อนไหวของขบวนการชาตินิยมทั่วเอเชีย และเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิวัติจีนในปี 1911 โดยซุนยัตเซ็น³⁵ นอกจากนี้ กวางโจวก็ยังอยู่ใกล้ฮ่องกง ไต้หวัน และไกล่ไทยเข้ามาอีก ทำให้การติดต่อบริษัทข่าวสาร จากทั้งโลกตะวันตกและจากไทยเป็นไปได้อย่างสะดวกขึ้น

ในช่วงแรกที่ปรีดีมาถึงปักกิ่งนั้น เป็นองค์การแนวร่วม³⁶ที่ให้การต้อนรับแขกชาวต่างชาติที่ไม่ใช่คอมมิวนิสต์ แต่ในช่วงเวลาเดียวกันกับที่ปรีดี

³³ คุชฎี พนมยงค์, *ปรีดี พนมยงค์ กับชีวิต 21 ปี ในจีน*, อ้างแล้ว, 67.

³⁴ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุลตีความว่าพรรคศรีอารยเมตไตรยตั้งขึ้นเพื่อให้เป็น “พรรคคอมมิวนิสต์ใหม่” และแข่งขันกับ พคท. อย่างไรก็ตาม การตีความนี้ก็ไม่ได้ขัดแย้งกับข้อเสนอของบทความนี้ในประเด็นที่ว่า ปรีดีพยายามแยกตัวออกมาจากพคท. และแสวงหาแนวทางทาง “การเมือง” ที่ไม่ใช้การใช้อำนาจรัฐ ดู Somsak Jeamteerasakul, *The communist movement in Thailand*, Cited, 40.

³⁵ Tim Harper, *Underground Asia: Global Revolutionaries and the Assault on Empire*, (UK: Penguin Random House, 2020), 3-20.

³⁶ ใน Pridi Banomyong, *Ma vie mouvementée et mes 21 ans d'exil en Chine Populaire*, Cité, 112. ใช้คำว่า l'Organisation du Front uni ส่วนฉบับที่แปลเป็นภาษาไทยใช้ “องค์การแนวร่วม”

ย้ายไปกวางโจวในปี 1956 นั้น เป็นช่วงเวลาที่ทางการจีนจัดตั้งองค์การวิเทศสัมพันธ์ขึ้น³⁷ หมายความว่าช่วงที่ปรีดีพยายามออกห่างจากพคจ. และออกห่างจากศูนย์กลางของพคจ. ที่ปักกิ่งนั้น พคจ. เข้าทำหน้าที่ดูแลและให้ความสะดวกแก่ชาวต่างชาติโดยตรง การออกจากปักกิ่งของปรีดีในปีเดียวกันนั้น อาจจะเป็นความพยายามหลุดจากการครอบงำของพคจ. ก็เป็นไปได้

อย่างไรก็ตาม หลังจากสฤษดิ์ทำการรัฐประหารในปี 1957 และจอมพล ป. ต้องลี้ภัย การเคลื่อนไหวของปรีดีก็ลำบากขึ้น แผนการรื้อฟื้นกรณีสวรรคตและต่อสู้ด้วยแนวทาง “การเมือง” ล้มเหลว แนวร่วมในประเทศไทยถูกจับกุม ปรามปราม แทบไม่มีเหลือ ส่วนกลุ่มที่ยังคงมีบทบาทอยู่ในไทยคือ พคท. นั้น ปรีดีก็แยกตัวออกห่าง ทำให้ปรีดีในช่วงนี้แทบไม่มีบทบาททางการเมืองงานเขียนของปรีดีในช่วงนี้ก็น้อยขึ้น เช่น *ความเป็นอนิจจังของสังคม* และบทความเกี่ยวกับคอคอตกกระ³⁸

³⁷ หลังการประชุมที่บันดุง ในปี 1956 รัฐบาลจีนให้ตั้งทีมงานผูกสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ญี่ปุ่น ไทย พิลิปปินส์ มลายู อินโดนีเซีย ทางด้านปฏิบัติคือ “จากภาคประชาชนไปสู่ภาครัฐบาล” เพื่อบรรลุความสัมพันธ์ทางการทูตในที่สุด ต่อมาในปี 1957 ได้ขยายเป็นสำนักนายกฯ ฝ่ายกิจการต่างประเทศ คนที่รับผิดชอบงานด้านประเทศไทยคนแรกชื่อนายหยุนชางหนง นอกจากเชื่อมความสัมพันธ์กับบุคคลที่เป็นมิตรกับจีนแล้วยังดูแลคนไทยที่พำนักอยู่ในประเทศจีนด้วย ดู คุชฎี พนมยงค์, *ปรีดี พนมยงค์ กับชีวิต 21 ปีในจีน*, อ่างแล้ว, 106-107.

³⁸ ดู “งานเขียนของปรีดี (บรรณานุกรม),” สถาบันปรีดี พนมยงค์ (เว็บไซต์), <https://pridi.or.th/th/libraries/writing> (สืบค้นเมื่อ 22 ธันวาคม 2566). หากเทียบปริมาณงานเขียนที่ได้รับการเผยแพร่ของปรีดีในขณะที่อยู่ในจีน 21 ปี (1949-1970) กับงานเขียนในช่วงที่อยู่ฝรั่งเศส 13 ปี (1970-1983) เราจะพบข้อแตกต่างที่น่าทึ่ง กล่าวคือ หากนับเฉพาะที่รวบรวมโดยสถาบันปรีดี พนมยงค์นั้น ในช่วงที่อยู่ในจีนมีผลงานเพียง 3 ชิ้น ในขณะที่เมื่อเดินทางมาถึงฝรั่งเศสงานเขียน จดหมาย บทสัมภาษณ์ ก็ได้รับการเผยแพร่ในปริมาณมาก เพียงแค่ในปีแรกที่มาถึงก็มีข้อเขียนของปรีดีเผยแพร่ 3 ชิ้น (เท่ากับที่อยู่ในจีน 21 ปี!) หากรวมทั้งหมดตั้งแต่มาถึงฝรั่งเศสจนถึงเสียชีวิตเป็นเวลา 13 ปี ปรีดีเผยแพร่งานในช่วงนี้ถึง 81 ชิ้น เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ต้องการคำอธิบาย ถ้าหากปรีดีไม่ได้เป็น “นักโทษ” ของรัฐบาลจีน (ดูการปฏิเสธเรื่องนี้ของปรีดีใน Pridi Banomyong, *Ma vie mouvementée et mes 21 ans d'exil en Chine Populaire, Cité*, 20.) เพราะเหตุใดปรีดีผู้ซึ่งเป็น “มันสมอง” ของคณะราษฎรและมีความสามารถในการ

2.3 ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองกับความพยายามออกจากจีน (1964-1970)

ช่วงเวลานี้มีจุดเปลี่ยนสามประการที่ทำให้ปรีดีตัดสินใจจะออกจากประเทศจีน

ประการแรก หลังฝรั่งเศสพ่ายแพ้ที่เดียนเบียนฟูในปี 1954 และต่อมาในทศวรรษ 1960 ก็พ่ายแพ้ในอัลจีเรีย นโยบายการต่างประเทศของฝรั่งเศสก็เปลี่ยนไป ฝรั่งเศสถอยห่างจากความเป็นจักรวรรดินิยมมากขึ้นและพยายามหาความเป็นอิสระของตนเองในด้านนโยบายการต่างประเทศ ในปี 1964 ฝรั่งเศสเริ่มมีความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการกับจีน สร้างความไม่พอใจให้สหรัฐอเมริกาเป็นอย่างมาก³⁹ แต่คนหนึ่งที่น่าจะประทับใจ คือปรีดี ผู้ซึ่งพยายามสร้างแนวทางทางการเมืองที่เป็นอิสระ อยู่ตรงกลางระหว่างสหรัฐฯ และ พคจ. มาตลอด แนวทางชาตินิยมของปรีดีตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา อาจจะเรียกได้ว่าเป็นแนวทางของการประชุมที่บันดุงในปี 1955 หรือแนวทาง “โลกที่ 3” คือรณรงค์ให้ไทยเป็นประเทศที่เป็นกลาง ถอยตัวออกห่างจากสหรัฐฯ ซึ่งปรีดีทำไม่สำเร็จ แต่ช่วงนี้เองฝรั่งเศสซึ่งเป็นพันธมิตรใกล้ชิดกับสหรัฐฯ ได้ทำให้เห็นแล้วว่าไปไม่ได้ ปรีดีซึ่งมีความผูกพันใกล้ชิดกับฝรั่งเศสอยู่แล้ว น่าจะมองฝรั่งเศสในแง่ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม ดังที่เห็นในตอน ที่ 3 ของบทความนี้ ฝรั่งเศสก็มีความลังเลที่จะช่วยเหลือปรีดีโดยตรง เนื่องด้วย

เขียนงานจำนวนมากดังที่แสดงให้เห็นแล้วเมื่อไปอยู่ที่ฝรั่งเศส จึงไม่เขียนและเผยแพร่ผลงาน ขณะอยู่ที่จีน (อีกคนที่เราอาจจะเปรียบเทียบได้ คือกุหลาบ สายประดิษฐ์ ซึ่งปริมาณงานเขียนที่เผยแพร่ก่อนลี้ภัย แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับช่วงที่ไปจีนจนกระทั่งเสียชีวิต ในช่วงหลังนั้นแทบไม่มีผลงานเลย แม้สุชาติ ภูมิบริรักษ์ ผู้ใกล้ชิดจะเคยอ้างว่า “ศรีบูรพาเขียนหนังสือตลอดเวลา ที่อยู่ในจีน” ก็ตาม)

³⁹ Dominique Bari, “1964: Quand la France reconnaissait la Chine populaire,” *Recherches Internationales*, No. 99 (avril-juin 2014), 139-153.

เกรงจะกระทบความสัมพันธ์กับไทย ซึ่งได้รับการหนุนหลังโดยสหรัฐฯ ฝรั่งเศส ที่ความสัมพันธ์กับสหรัฐฯ ไม่ค่อยดีและกำลังแสวงหาที่ทางของตนในการเมืองระหว่างประเทศ จึงต้องดำเนินนโยบายอย่างระมัดระวัง ด้วยเหตุนี้ ฝรั่งเศสจึงเลือกให้ความช่วยเหลือเพียงแค່พูนศุขและสุดาในการเดินทางมาฝรั่งเศสก่อน แต่ผลของความช่วยเหลือนี้ ซึ่งทำให้ภรรยาและบุตรสาวไปถึงปารีสเมื่อปี 1967 โดยเรียบร้อย ก็น่าจะเป็นแรงจูงใจสำคัญที่ผลักดันให้ปรีดีเร่งหาทางไปฝรั่งเศสตามไปด้วย

ประการที่สอง ในปี 1965 สหรัฐอเมริกาเริ่มทิ้งระเบิดในเวียดนามโดยมีไทยเป็นพันธมิตรสำคัญ ปรีดีน่าจะเชื่อว่าการกลับไทยของตนเป็นไปได้อย่างขึ้น แนวน่วมก็ร่อยหรอและรัฐบาลเต็มไปด้วยศัตรูทางการเมืองของตน นอกจากนี้ ผลกระทบด้านกลับของการเริ่มต้นสงครามเวียดนาม คือทำให้รัฐบาลจีนเริ่มหันมาหนุน พคท. มากขึ้น เอกสารบางชิ้นระบุว่า ปรีดีถูกบีบคั้นในช่วงนี้มากขึ้น ให้ร่วมมือกับ “แน่วร่วม” ของพคท. คือกลุ่มของพโยม⁴⁰ หลังจากนั้นไม่นาน พคท. ก็ประกาศเป็นผู้นำการปฏิวัติแทนองค์การแน่วร่วม กล่าวคือ ยุบองค์การแน่วร่วมในทางปฏิบัติ โดยพคท. เข้ามาคุมองค์การแน่วร่วมโดยตรง บรรยายภาคเช่นนี้น่าจะทำให้ปรีดีอดอัดแฉและแสวงหาความเป็นอิสระจากพคจ. มากขึ้น

ประการที่สาม ตั้งแต่ปรีดีย้ายมาวางใจว่าได้ไม่นาน ใน 1958 เกิดการ “ก้าวกระโดดไกล” ซึ่งส่งผลร้ายที่เห็นได้ชัด ผู้คนอยู่ในภาวะอดอยากมากขึ้น หลังจากนั้นในปี 1966 เกิดการปฏิวัติวัฒนธรรม เป็นช่วงเวลาที่ยังคมจีนเต็มไปด้วยความรุนแรง รัฐบาลจีนมีการเพิ่มกำลังทหารรักษาความปลอดภัยจำนวนหนึ่งพร้อมอาวุธครบมือบริเวณหน้าบ้านพัก ในช่วงที่อยู่กว้างใจนี้ เอกสารฝรั่งเศสระบุว่า ปรีดี “ถูกจำกัดไม่ให้เคลื่อนไหวไปไหนได้สะดวก

⁴⁰ MAE, 147QO/158, Télégramme N° 1224-25 de Lucien Paye au Ministère des affaires étrangères (5 avril 1967); Télégramme N° 1256 (10 avril 1967).

ตามระเบียบที่บังคับใช้กับชาวต่างชาติ เขาไม่รู้ภาษาจีน และหลีกเลี่ยงที่จะคุยเรื่องการเมืองกับเพื่อนๆ ที่มาเยี่ยมเยียน”⁴¹ แม้ปรีดีจะไม่ได้ประสบผลกระทบโดยตรงจากการปฏิวัติวัฒนธรรม แต่สถานการณ์รุ่มรวยและตึงเครียดมาก ยกตัวอย่างในกรณีของกุหลาบ “ผู้นำจีนที่เคยไปมาหาสู่ ถูกเล่นงาน หายหน้า หายตาไปหลายคน”⁴² แม้ข้อเขียนของปรีดีในภายหลังจะชี้ไปในแนวทางที่เห็นด้วยกับปฏิวัติวัฒนธรรม⁴³ แต่เมื่อพิจารณาบรรยากาศในจีนที่ไม่สงบในขณะนั้น ประกอบกับสถานการณ์ระหว่างประเทศที่เปลี่ยนไป เขาก็น่าจะเข้าใจได้ว่าทำไมปรีดีถึงเริ่มติดต่อกลัษย์ในฝรั่งเศสในช่วงเวลานั้นเอง

จากหลักฐานเท่าที่มีพบว่า ปรีดี “เดินสาย” พบผู้นำสำคัญหลายคน ในช่วงนี้ โดยเราสามารถไล่เรียงเหตุการณ์ได้เป็นลำดับ คือ พบโฮจิมินห์ รอบแรก (1961) พบเจ้าสุภานุวงศ์ (1963)⁴⁴ พบโฮจิมินห์รอบสอง (1964) พบเหมาเจ๋อตง (1965) ส่งสุขปรีดามาไทยด้วยพาสปอร์ตลาวเพื่อเดินเรื่องให้ปรีดีลี้ภัยไปฝรั่งเศส (1965) เป็นไปได้ว่าการที่ปรีดีพบผู้นำสำคัญในจีนและเวียดนามในระยะนั้น ประเด็นหนึ่งที่สำคัญในการหารือ คือการออกจากจีนไปลี้ภัยที่ฝรั่งเศส เท่าที่มีหลักฐานเรื่องการพูดคุย เราพบจากข้อเขียนของปรีดีเอง ซึ่งเล่าว่าเมื่อพบเหมาในปี 1965 เหมาสนใจเรื่องคิดถึงบ้าน ส่วนที่ปรีดีพูดตรงๆ

⁴¹ MAE, 147QO/218, Arrivée en France de M. Pridi Banomyong (26 mai 1970).

⁴² สุทธิชัย หยุ่น, “บทสนทนาที่ปักกิ่งวันนั้น กับ ‘สุชาติ ภูมิบริรักษ์’,” มติชนสุดสัปดาห์ (เว็บไซต์), https://www.matichonweekly.com/column/article_274978 (สืบค้นเมื่อ 24 ธันวาคม 2566).

⁴³ คูบที่ 21 และ 22 ใน Pridi Banomyong, *Ma vie mouvementée et mes 21 ans d'exil en Chine Populaire*, Cité, 207-232. อย่างไรก็ตาม ดุษฎี พนมยงค์ ระบุว่า “นายปรีดีคงรู้สึกสะเทือนใจเป็นอย่างยิ่งกับขบวนการ ‘ซ้ายจัด’ หรือการปฏิวัติวัฒนธรรมในครั้งนี้” ดู ดุษฎี พนมยงค์, *ปรีดี พนมยงค์ กับชีวิต 21 ปีในจีน*, อ้างแล้ว, 88.

⁴⁴ ปรีดา ข้าวบ่อ, “สุขปรีดา พนมยงค์ กับงานเขียนถึงผู้นำประเทศเพื่อนบ้าน,” ใน จีวรรณ พนมยงค์, ฉัตรชัย วรดิลก, ปรีดี ข้าวบ่อ และธรรมา ศรีอนุรักษ์ (บก.), *มิตรภาพและน้ำใจ แต่สุขปรีดา พนมยงค์*, (กรุงเทพฯ: ชนนิยม, 2554), 36.

ว่าต้องการจะเดินทางไปฝรั่งเศสก็เมื่อพบกับโจวเินไห่ในปี 1969⁴⁵ ในส่วนที่พบเจ้าสุภานุวงศ์ในปี 1963 ก็น่าจะมีส่วนสำคัญในการออกพาสปอร์ตให้ศุขปริดาเดินทางกลับไทยได้ในปี 1965

3. การลี้ภัยของปรีดีจากจีนสู่ฝรั่งเศสผ่าน “เอกสารปรีดี” ที่หอจดหมายเหตุกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส⁴⁶

3.1 ปรีดีเริ่มขอลี้ภัย

ในเดือนตุลาคมปี 1965 Achille Clarac เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทยส่งจดหมายส่วนตัวไปยัง E.M. Manac'h ผู้อำนวยการหน่วยเอเชีย-โอเชียเนีย กระทรวงการต่างประเทศ⁴⁷ ในจดหมายระบุว่า ศุขปริดา พนมยงค์ เดินทางกลับเข้าไทยด้วยพาสปอร์ตลาวและใช้ชื่อลาว ในขณะที่นั้นไม่มีใครจำ

⁴⁵ Pridi Banomyong, *Ma vie mouvementée et mes 21 ans d'exil en Chine Populaire*, Cité, 21.

⁴⁶ ในส่วนนี้จะเป็นการแปล เรียบเรียง และสรุปความจาก “เอกสารปรีดี” ที่หอจดหมายเหตุกระทรวงการต่างประเทศของฝรั่งเศส สองชุด คือ แฟ้ม 147QO/158 และแฟ้ม 147QO/215 สำหรับในส่วนเชิงอรรถเป็นการอ้างอิงและขยายความเพิ่มเติมของผู้เขียน

⁴⁷ E.M. Manac'h เป็นข้าราชการระดับสูงของกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส มีบทบาทสำคัญในการประสานงาน ประเมิน และตัดสินใจในเรื่องการลี้ภัยของปรีดี ต่อมาในช่วงปี 1969-1975 จะมารับตำแหน่งเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงปักกิ่ง ประวัติของ Manac'h เองมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ เขาเคยเป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ฝรั่งเศสระหว่างปี 1934-1939 ต่อมาช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ระหว่างปี 1959-1969 เขาเป็นสมาชิกขององค์กร Section française de l'Internationale ouvrière (SFIO) ซึ่งจะกลายเป็นพรรคสังคมนิยมของฝรั่งเศสในปัจจุบัน ในช่วงสงครามเย็นเขามีบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์ทางการทูตกับสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออก กระทั่งมีการเปิดเผยในภายหลังว่าระหว่างปี 1942-1971 เขาติดต่อและส่งข้อมูลให้กับหน่วยสืบราชการลับของสหภาพโซเวียต (KGB) โดยข้อมูลเหล่านั้น KGB ถือว่าเป็นข้อมูลสำคัญ ดู Christopher Andrew and Vassili Mitrokhine, *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*, (New York, Basic Books, 2001), 152.

ได้เพราะตอนออกจากไทยนั้นยังเด็กมาก⁴⁸ สาเหตุที่เดินทางเข้าไทยก็เพราะ
ปรีดีต้องการจะแจ้งให้เพื่อนฝูงของตนทราบว่าหากคดีหมดยุคแล้ว
เขาจะออกจากจีนและไปลี้ภัยที่ฝรั่งเศส ในขณะที่นั้นปาล พนมยงค์ ศึกษาต่ออยู่
ที่ฝรั่งเศสอยู่แล้ว ปรีดีจึงส่งสุขปรีดาไปที่ลาวโดยหวังว่าเขาจะได้ตามพี่ชายไป
ที่ฝรั่งเศสเพื่อเตรียมการเดินทางไปลี้ภัยของตน ทั้งนี้ ก่อนจะเข้าไทย
สุขปรีดาได้คุยกับเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสที่ลาวโดยตรงแล้ว ในเรื่องนี้
เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทยมีความเห็นว่า น่าจะให้ปรีดีไป
ตั้งหลักอยู่ที่เจนีวา แล้วค่อยเดินทางเข้าออกฝรั่งเศสตามสะดวกเพื่อป้องกันไม่
ให้ฝรั่งเศสมีปัญหาเกี่ยวกับทางไทย ทั้งนี้ทั้งนั้น ควรจะสนับสนุนปรีดีให้ออกจาก
จีนและแยกตัวออกจากภาพลักษณ์คอมมิวนิสต์ ปรีดีคือทางเลือกที่สามอย่าง
แท้จริงในสถานการณ์ที่การเมืองมีแค่สองขั้ว คือขั้วอเมริกา กับขั้วคอมมิวนิสต์⁴⁹

ในจดหมายตอบกลับ E.M. Manac'h แสดงความเห็นส่วนตัวว่าต้อง
แยกเป็นสองส่วน ระหว่างให้สุขปรีดาเดินทางมาฝรั่งเศสเพื่อเจอพี่ชายและ
เพื่อศึกษาต่อ กับอีกส่วนหนึ่งคือเรื่องช่วยเหลือปรีดีลี้ภัย ในส่วนแรกนั้นไม่มี
ปัญหา แต่ในส่วนหลังจะต้องพิจารณากันโดยละเอียด เขาเห็นว่าถึงอย่างไร
มาฝรั่งเศสก็ปลอดภัยแน่นอนเพราะฝรั่งเศสไม่มีนโยบายการส่งตัวผู้ลี้ภัย

⁴⁸ “คือตอนที่ผมไปประเทศจีน คือตั้งแต่รัฐประหารผมอายุ 12 พอ 8 ปีให้หลังผมไปพบท่านอายุ 20 เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์แบบพ่อกับลูกไม่ค่อยมีนะครับ เป็นความสัมพันธ์ในลักษณะ
ผู้ร่วมงาน หรือร่วมความคิด มีแนวความคิดที่มองไปในทิศทางเดียวกันทำนองนั้น” ศุภ ปาล พนมยงค์, “สัมภาษณ์ สุขปรีดา พนมยงค์ (บทสัมภาษณ์ สุขปรีดา พนมยงค์ ในรายการ
สภาท่าพระอาทิตย์ เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2546 ดำเนินรายการโดย คำคุณ สิทธิธรรมา
และ ชุนทอง ลอเสรีวานิช,” สถาบันปรีดี พนมยงค์ (เว็บไซต์), <https://pridi.or.th/th/content/2020/05/265> (สืบค้นเมื่อ 22 ธันวาคม 2566).

⁴⁹ MAE, 147QO/158, Lettre de M. Clarac à M. Manac'h (12 octobre 1965).

ทางการเมืองกลับ⁵⁰ ที่น่ากังวลก็คือการมาถึงของปรีดีจะส่งผลอย่างไรต่อความสัมพันธ์กับรัฐบาลไทย เขาอยากจะให้ Clarac ลองไปปล่อยข่าวลือเรื่องปรีดีจะมาถึงในฝรั่งเศสดู แล้วลองดูกระแสตอบรับ ปรีดีอยู่ที่จีนกับปรีดีอยู่ที่ฝรั่งเศส คนไทยจะมองว่าแบบไหนดีกว่ากัน? คนไทยอาจจะคิดว่าฝรั่งเศสร่วมมือกับจีน ส่งปรีดีจากกวางโจวมายังปารีสโดยมีวัตถุประสงค์ทางการเมือง ในขณะที่ก็มีข่าวลือในไทยอยู่แล้วว่าฝรั่งเศสจะกลับมายึดครองอินโดจีนอีก⁵¹ ผู้อำนวยการหน่วยเอเชีย-โอเชียเนีย กระทรวงการต่างประเทศ ปิดท้ายจดหมายว่าจะปรึกษาเรื่องนี้กับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ระหว่างนี้เห็นด้วยว่าปรีดีควรจะไปปักหลักอยู่สวิตเซอร์แลนด์มากกว่า จากนั้นฝรั่งเศสค่อยออกวีซ่าและหนังสือรับรองให้ เพื่อไม่ให้เกิดปัญหารุนแรงในแง่ความสัมพันธ์กับรัฐบาลไทย อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุผลทางด้านจริยธรรม สิ่งสำคัญคือควรจะช่วยปรีดีให้ออกจากจีน⁵²

หลังจากนั้นดูเหมือนว่าเอกอัครราชทูตฝรั่งเศส จะไปทดลอง “ปล่อยข่าว” เรื่องปรีดีไปลี้ภัยที่ปารีสจริงๆ เพราะในวันที่ 8 พฤศจิกายน 1965 สถานเอกอัครราชทูตอังกฤษในกรุงเทพฯ ได้สอบถามมายังสถานเอกอัครราชทูตฝรั่งเศส โดยต้องการคำยืนยันว่าปรีดีขณะนั้นอยู่ที่ปารีสจริงหรือไม่ เนื่องจากว่าได้ยินข่าวจากคนไทยว่าอย่างนั้น⁵³

⁵⁰ ประเด็นนี้ชวนให้ตั้งคำถามว่าทำไมปรีดีถึงไม่ดำเนินการขอลี้ภัยไปฝรั่งเศสตั้งแต่ไม่กี่ปีแรกที่อยู่ที่จีน ปรีดีกลัวเรื่องการส่งตัวกลับถึงเพียงนั้น? เหตุผลที่พอจะอนุมานได้ น่าจะเพราะก่อนหน้านี้ปรีดีมีแนวทางการเคลื่อนไหวที่สัมพันธ์กับการอยู่ที่จีนมากกว่า (ดูข้อ 2.1 ของบทความนี้)

⁵¹ ฝรั่งเศสถอนตัวจาก SEATO เป็นเหตุให้เกิดข่าวลือในหมู่ทหารไทยว่าฝรั่งเศสกำลังร่วมมือกับจีนเพื่อกลับมามีอิทธิพลในอินโดจีนอีกครั้ง

⁵² MAE, 147QO/158, E.M. Manac'h à Monsieur Achille CLARAC, Ambassadeur de France en Thaïlande, Bangkok (3 novembre 1965).

⁵³ Ibid., Pridi Panomyong (9 novembre 1965).

ในวันที่ 10 พฤศจิกายน 1965 E.M. Manac'h ได้ส่งจดหมายหา รัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศเพื่อหาหรือเรื่องปรีดี นอกจากแนบประวัติของ ปรีดีแล้ว ในจดหมายได้กล่าวถึงความ (ไม่) สัมพันธ์ระหว่างปรีดีกับขบวนการ คอมมิวนิสต์ด้วย กล่าวคือ ในรอบไม่กี่เดือนที่ผ่านมา จอมพลประภาส จารุเสถียร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ปล่อยข่าวว่าปรีดีเป็นแกนนำ ของกลุ่ม “แนวร่วมรักชาติแห่งประเทศไทย” ซึ่งก่อตั้งขึ้นในช่วงต้นปี⁵⁴ ในเรื่อง นี้ ปรีดีไม่ได้ออกมายืนยันหรือตอบโต้แต่อย่างใด ทั้งนี้ อาจจะมองได้ว่าการที่ ปรีดีต้องการจะออกจากจีน เป็นความพยายามในการหลีกเลี่ยงการบีบคั้นจาก ปักกิ่ง ซึ่งเรื่องนี้ก็เป็นการยืนยันว่าปรีดียังไม่ถูกปักกิ่งครอบงำเหมือนกัน นอกจากนี้ ศุขปรีดาก็กล่าวกับทูตฝรั่งเศสทั้งในลาวและในไทยโดยตรงว่าปรีดี มีลักษณะต่อต้านคอมมิวนิสต์ (*l'opposition de [Pridi] au communisme*)⁵⁵

ถึงกระนั้น การช่วยเหลือปรีดีให้ลี้ภัยยังคงเป็นเรื่องละเอียดอ่อน โดยเฉพาะในความเห็นของ E.M. Manac'h “เมื่อกลุ่มอนุรักษนิยมและ องค์กษัตริย์ยังคงกล่าวโทษปรีดีในเรื่องกรณีสวรรคตอยู่” ปรีดีเองก็อ้างเรื่อง คดีที่ติดค้างอยู่ว่าเป็นเหตุทำให้เขาต้องอยู่จีน อย่างไรก็ตาม คดีจะหมดอายุ

⁵⁴ การขยายตัวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) สัมพันธ์กับนโยบายของพรรค คอมมิวนิสต์จีน (พคจ.) ที่มีต่อไทย ในบทความปี 1974 เขียนธีระวิทย์ได้แบ่งนโยบายของพคจ. ออกเป็นสามช่วง คือ 1. ระยะเรียกร้องให้ไทยเป็นกลาง (1950-1964) ในช่วงก่อนสหรัฐฯ ขยาย สงครามในอินโดจีน 2. ระยะสร้างแนวร่วมโค่นล้มรัฐบาล (1964-1969) ในระหว่างสหรัฐฯ ทำ สงครามในอินโดจีน 3. ระยะหาทางอยู่ร่วมกัน (1969-ปัจจุบัน [ขณะเผยแพร่บทความคือ 1974]) หลังสหรัฐฯ ถอนตัวออกจากอินโดจีน ในบทความนี้ระบุด้วยว่าการก่อตั้ง “ขบวนการ ไทยอิสระ” ของมงคล ณ นคร ในวันที่ 1 พฤศจิกายน 1964 และ “ขบวนการแนวไทยรักชาติ” ของ พ.อ. พโยม จุฬานนท์ (สะกดตามในบทความของเขียน ธีระวิทย์ - ผู้เขียน) ในวันที่ 1 มกราคม 1965 ที่กรุงปักกิ่ง เป็นการสนับสนุนของทางการจีน นอกจากนี้ก็มีกลุ่มอื่น ๆ อีก เช่น สหพันธ์กรรมกรผู้รักชาติ (1 พฤษภาคม 1965) เยาวชนไทยผู้รักชาติ (15 กุมภาพันธ์ 1966) เป็นต้น ดูเขียน ธีระวิทย์, “จีนกับขบวนการคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย,” *วารสารสังคมศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 11, ฉบับที่ 4 (ตุลาคม 2517), 18-36.

⁵⁵ MAE, 147QO/158, M. Pridi Banomyong (10 novembre 1965).

ความในปีถัดไป (1966) ปรีดีจึงประสงค์จะมาลี้ภัยที่ฝรั่งเศส E.M. Manac'h ปิดท้ายจดหมายด้วยการพูดถึงข้อเสนอที่ได้คุยกับ Achille Clarac ก่อนหน้านี้ ก็คือ 1) ให้ศุขปริดาเดินทางมาพบครอบครัวและมาศึกษาต่อได้ แต่ 2) เห็นว่า ควรจะให้ปรีดีเดินทางไปสวิตเซอร์แลนด์แล้วค่อยเดินทางเข้าฝรั่งเศส เพื่อลดผลกระทบทางการเมืองที่จะมีต่อฝรั่งเศส

ทั้งนี้ ทั้งหมดที่แลกเปลี่ยนกันนี้ยังไม่เคยมีการพูดคุยกับปรีดีโดยตรง แต่ผ่านทางศุขปริดา E.M. Manac'h จึงขอให้ Guillaume Georges-Picot⁵⁶ ซึ่งเพิ่งพบกับปรีดีไม่กี่เดือนก่อน⁵⁷ ไปพบกับปรีดีอีกครั้ง โดยให้สืบว่าความต้องการจริงๆ ของปรีดีคืออะไรแน่ และ “หลังจากอยู่จีนเป็นระยะเวลายาวนาน จุดยืนทางการเมืองของปรีดีเป็นอย่างไร”

ในวันที่ 7 ธันวาคม Guillaume Georges-Picot และภรรยา ได้พบปรีดีที่กว้างใจ และรับประทานอาหารร่วมกันกับปรีดี พูนสุข และลูกสาวหนึ่งคน ปรีดียืนยันว่าเขาต้องการจะเดินทางไปลี้ภัยที่ฝรั่งเศสตามที่ได้แจ้งไปกับศุขปริดาแล้ว เมื่อ Georges-Picot แนะนำให้ปรีดีเดินทางเข้าสู่สวิตเซอร์แลนด์

⁵⁶ ข้อเขียนของปรีดีระบุว่า “นายกีโยม จอร์จ-ปิโกต์ (M. Guillaume GEORGES-PICOT) เป็นเพื่อนเก่าที่ข้าพเจ้ารู้จักตั้งแต่ครั้งที่เขาเป็นเลขานุการและต่อมาเป็นอุปทูตฝรั่งเศส นายจอร์จ-ปิโกต์ เป็นผู้แทนของประเทศฝรั่งเศสในการเจรจายกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคระหว่างฝรั่งเศสและสยาม ในครั้งนั้นข้าพเจ้าเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ การเจรจาประสบผล และได้มีการลงนามในสนธิสัญญามิตรภาพระหว่าง 2 ฝ่ายตามหลักการที่เสมอภาค และยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และอภิสิทธิ์อื่นๆ ทุกประการ” ดูเชิงอรรถใน Pridi Banomyong, *Ma vie mouvementée et mes 21 ans d'exil en Chine Populaire*, Cité, 20.

⁵⁷ Ibid. ข้อเขียนของปรีดีระบุว่า “จบจนกระทั่งปี พ.ศ. 2508 เพื่อนเก่าของข้าพเจ้าคนหนึ่งคือ ท่านเอกอัครราชทูต กีโยม จอร์จ-ปิโกต์ ได้แวะมาเยี่ยมเยียนข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงได้ทราบว่ามีรัฐบาลฝรั่งเศสภายใต้การนำของนายพลเดอโกล มิได้มีความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อข้าพเจ้าเลย” มีความเป็นไปได้ว่าข้อความนี้หมายถึงการพบกัน “ไม่กี่เดือนก่อน” ข้างต้นนี้ (นับจาก 10 พฤศจิกายน) มีความเป็นไปได้อีกเช่นกันที่กีโยม จอร์จ-ปิโกต์จะหารือกับปรีดีอย่างไม่เป็นทางการเรื่องการมาลี้ภัยที่ฝรั่งเศส เป็นเหตุให้ปรีดีเริ่มหาช่องทางประสานกับสถานเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสผ่านทางศุขปริดาในเดือนตุลาคม

ก่อนแล้วค่อยเดินทางไปฝรั่งเศส ปรีดีตอบว่าเขาไม่มีหนังสือเดินทางที่ใช้ได้ และไม่มีเหตุผลที่จะเข้าสวิตเซอร์แลนด์ ในเมื่อลูกของเขาสองหรือสามคนอยู่ที่ฝรั่งเศสในขณะนี้และตัวเขาก็เรียนจบปริญญาเอกทางด้านกฎหมายจากฝรั่งเศส เขาก็ควรจะได้ไปฝรั่งเศส

ในเรื่องจุดยืนทางการเมือง ปรีดีเน้นย้ำว่าเขาเป็นสังคมนิยม แต่ไม่เคยเป็นคอมมิวนิสต์ เมื่อราว 30 กว่าปีก่อนรัฐบาลสยามก็เคยตั้งกรรมการสอบสวนเขาเรื่องจุดยืนทางการเมือง แต่ก็ได้ข้อสรุปว่าเขาไม่ได้เป็นคอมมิวนิสต์⁵⁸ ปรีดีกล่าวว่าเขาไม่เคยเปลี่ยน ในทางตรงกันข้าม กลับเป็นทางการเมืองไทยและโฆษณาชวนเชื่อของพวกอเมริกันต่างหากที่สร้างภาพลักษณ์นี้ให้แก่เขา ปรีดียืนยันว่าเขาไม่ “เล่นการเมือง” (*ne fait pas de politique*) ไม่ขึ้นนำและไม่เป็นแรงบันดาลใจให้กับกลุ่มการเมืองใดๆ ของคนไทยที่ลี้ภัย นี่คือนิสัยที่เขาพูดกับเหมาเจ๋อตุงเมื่อพบกันในเดือนตุลาคมที่ผ่านมา การโฆษณาว่าปรีดีเป็นคอมมิวนิสต์และมีกองกำลังเตรียมจะบุกไทย ในทัศนะของปรีดีนั้นมีไว้เพื่อทำลายความน่าเชื่อถือของฝ่ายตรงกันข้ามกับรัฐบาล โดยใช้วิธีกล่าวหาว่ามีปรีดีและพรรคคอมมิวนิสต์จีนอยู่เบื้องหลัง การกล่าวหาเช่นนี้ยังมีประโยชน์ต่อรัฐบาลในการใช้เป็นข้ออ้างเพื่อขอเงินช่วยเหลือจากสหรัฐฯ ด้วย

Georges-Picot บันทึกว่าหากปรีดีมาลี้ภัยในฝรั่งเศส ภาพลักษณ์คอมมิวนิสต์ของปรีดีก็จะลดลง และก็จะทำให้ข้ออ้างในการต่อสู้กับภัยคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลไทยและสหรัฐฯ อ่อนแอลงไปด้วย ฝรั่งเศสจะต้องถูกสหรัฐฯ และไทยวิจารณ์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้หากให้ความช่วยเหลือปรีดี แต่ในอีกด้านหนึ่ง ก็อาจจะเป็นประโยชน์ต่อรัฐบาลไทยอยู่เหมือนกัน เพราะหากปรีดีมาลี้ภัยที่ฝรั่งเศส ตามเงื่อนไขของการลี้ภัยนั้น ผู้ลี้ภัยจะต้องละเว้นจากการ

⁵⁸ น่าจะหมายถึงวันที่ 10 มีนาคม 1934 (พ.ศ. 2477 ปฏิทินปัจจุบัน) เมื่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรลงมติว่าปรีดีไม่มีมลทินเป็นคอมมิวนิสต์ดังที่ถูกกล่าวหา

เคลื่อนไหวทางการเมือง การเอาปรีดีออกจากชายแดนไทยและให้งดเคลื่อนไหว
ก็น่าจะเป็นที่พึงพอใจของรัฐบาลไทย

ในตอนท้ายจดหมาย Georges-Picot ได้ระบุว่าปรีดีต้องการจะย้าย
ทั้งครอบครัวไปอยู่รวมกันที่ฝรั่งเศสเพื่อเป็นการประหยัดรายจ่าย ขณะนี้
ครอบครัวมีรายจ่ายสูง เพราะมีลูกสาวพิการที่อยู่กรุงเทพฯ ซึ่งต้องมีค่าดูแล
รักษาค่อนข้างแพง⁵⁹ เป้าหมายของปรีดีเพียงอย่างเดียวในขณะนี้ คือการได้รับ
อนุญาตให้กลับไทยไปวช เขาไม่ต้องการยุ่งเกี่ยวกับการเมือง⁶⁰

3.2 อุปสรรคและความเข้าใจผิดในการประสานงาน

ดูเหมือนว่าหลังจากนั้น ประเด็นเรื่องการลี้ภัยของปรีดีจะไม่คืบหน้า
ฝรั่งเศสยืนยันว่าไม่ต้องการจะให้ปรีดีเดินทางมาฝรั่งเศสโดยตรงแต่จะให้ผ่าน
เข้าทางสวิตเซอร์แลนด์ ปรีดีซึ่งไม่มีหนังสือเดินทาง ได้ปฏิเสธทางเลือกนี้เมื่อ
ได้คุยกับ Georges-Picot อย่างไรก็ตาม E.M. Manac'h ก็ยังอยากจะให้ปรีดี
ยอมรับข้อเสนอนี้ ในวันที่ 20 ธันวาคม 1965 เขาได้ส่งจดหมายหา Lucien
Paye เอกอัครราชทูตคนแรกของฝรั่งเศสในจีนหลังมีการรื้อฟื้นความสัมพันธ์
ทางการทูตในปี 1964 โดยระบุว่า ขอให้ส่งคนของสถานเอกอัครราชทูตไปหา
ปรีดีเพื่อชี้แจงว่าสถานเอกอัครราชทูตมีเจตนาดี แต่ขอให้เข้าใจความยาก
ลำบากในเรื่องนี้เพราะเป็นประเด็นที่ละเอียดอ่อนต่อรัฐบาลไทย หากปรีดีมา
ถึงสวิตเซอร์แลนด์ได้แล้ว ฝรั่งเศสจะช่วยเหลืออย่างเต็มที่เพื่อให้ได้พบปะ
ครอบครัวที่ฝรั่งเศสและจะออกเอกสารพำนักระยะยาวให้หากสถานการณ์
มีความเหมาะสม⁶¹

⁵⁹ หมายถึง ลลิตา พนมยงค์

⁶⁰ MAE, 147QO/158, PRIDI PHANOMYONG, ancien Régent de Thaïlande (7 décembre 1965).

⁶¹ Ibid., M. Pridi Panomyong (20 décembre 1965).

เมื่อ Lucien Paye ได้รับข้อความแล้ว ในเดือนกุมภาพันธ์ ปี 1966 ก็ตัดสินใจส่ง Marc Menguy เลขาธิการเอกอัครราชทูตไปหาปรีดี แต่ก่อนอื่นจะต้องสืบให้ได้ก่อนว่าปรีดีพักอยู่ที่ใด สุดท้ายทางกระทรวงการต่างประเทศ ก็ไปตามจาก Georges-Picot ซึ่งก็ไปตามจากปาล พนมยงค์ (ขณะนั้นอยู่ที่ปารีส) อีกที จนได้ความว่าปรีดีพักอยู่ที่อาคารกงสุลเก่าของฝรั่งเศสในกวางโจว เมื่อทราบที่อยู่แล้ว Menguy จึงเดินทางไปในวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 1966

เมื่อ Menguy เดินทางไปถึงสถานกงสุลเก่าของฝรั่งเศสที่เกาะซาเมียน เขาก็ได้สอบถามกับเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยว่าต้องการพบปรีดี พนมยงค์ ปรากฏว่าเจ้าหน้าที่ไม่รู้จัก เขาจึงเดินไปสอบถามที่หน่วยวิเทศสัมพันธ์ของเมืองกวางโจว ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากอาคารดังกล่าว เมื่อไปถึงก็แจ้งว่าต้องการขอความช่วยเหลือตามหาปรีดี พนมยงค์ การขอพบไม่น่าจะมีปัญหา เพราะอย่างไรเสีย Georges-Picot ก็ได้พบในเดือนพฤศจิกายน และปรีดีเองก็มีครอบครัวอยู่ในฝรั่งเศส เจ้าหน้าที่หน่วยวิเทศสัมพันธ์รับเรื่องแล้วแจ้งว่าให้กลับมาใหม่ใน 2-3 ชั่วโมง ในเวลาราวบ่าย 3 โมงเขาก็กลับไปใหม่ คราวนี้ Menguy ลองใช้ข้ออ้างว่า ในฐานะตัวแทนสถานเอกอัครราชทูต เขาได้รับมอบหมายจาก Georges-Picot ซึ่งได้พบปรีดีเมื่อเดือนพฤศจิกายน ให้มาพบปรีดีเพื่อพูดคุยเรื่องส่วนตัว และสถานเอกอัครราชทูตจะผิดหวังหากไม่ได้พบกับปรีดี

หลังจากผ่านไป 1 ชั่วโมง เขาก็ได้รับโทรศัพท์แจ้งว่า ปรีดีไม่อยู่ในกวางโจว แต่สุดา พนมยงค์ ลูกสาวของปรีดี ต้องการจะมาพบ โดยนัดหมายกันในวันรุ่งขึ้น คือ 20 กุมภาพันธ์ ที่โรงแรมที่เขาพัก สุดาแจ้งทางโทรศัพท์ว่า ปรีดีอยู่บริเวณชานเมืองของกวางโจวและไม่สะดวกพบ เมื่อถึงเวลานัดหมาย สุดามาพร้อมกับดุษฎี สุดาขณะนั้นอายุ 32 ปี ได้เรียนที่ฝรั่งเศสเป็นเวลาทั้งหมด 7 ปี ขณะนั้นกำลังศึกษาด้านดนตรีที่กวางโจวและอยู่ที่นี่เป็นเวลาหลายปีแล้ว

ส่วนดุซงกีอายุราว 25-26 ปี กำลังศึกษาภาษาจีนที่กวางโจว ดูเหมือนว่าดุซงกีจะลี้ภัยภาษาฝรั่งเศสไปแล้วเลยได้แต่นั่งฟัง

สุดาบอกว่าปรีดีไม่อยู่ที่กวางโจว แต่ไปอยู่บนเขาเพื่อรับการรักษาโรคไขข้ออักเสบ ปรีดีค่อนข้างป่วยและอายุมากแล้ว (ขณะนั้นอายุ 66 ปี) ดังนั้นหากมีอะไรจะฝากแจ้งไปยังปรีดี ให้ฝากผ่านเธอได้

Menguy ได้แย้งว่า Georges-Picot มาเมื่อเดือนพฤศจิกายน ก็ยังได้พบปรีดี อีกทั้งสุดาก็ร่วมโต๊ะอาหารด้วย สุดาตอบว่าตอนคุยกันบนโต๊ะอาหาร เธอไม่ได้ใส่ใจว่าคุยเรื่องอะไรกัน และการพบกันครั้งนั้น เป็นหน่วยวิเทศสัมพันธ์ของจีนที่จัดการนัดหมาย ส่วนเรื่องที่พักนั้นปรีดีไม่ได้พักที่อดีตสถานกงสุลของฝรั่งเศสมานานแล้ว⁶²

เมื่อถามว่าสุดาทราบที่อยู่ของบิดาหรือไม่ หรือสามารถโทรศัพท์หาบิดาได้หรือไม่ สุดาตอบว่าไม่ทราบ ปกติถ้าจะติดต่อบิดาต้องติดต่อผ่านหน่วยวิเทศสัมพันธ์

เมื่อสุดาไม่ยินยอมจะให้อยู่ Menguy จึงออกอุบายว่าสถานเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสมีหน่วยงานเผยแพร่วัฒนธรรม จึงต้องการจะส่งหนังสือฝรั่งเศสให้ ปราบกฐสุดาตอบว่าให้ส่งมายังกล่องไปรษณีย์หมายเลข 228 ของที่ทำการไปรษณีย์เมืองกวางโจว

⁶² เมื่อเดินทางไปถึงกวางโจวช่วงมิถุนายน 1956 ครอบครัวปรีดีพักอยู่ที่บ้านรับรองผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศบริเวณตะวันออกของเมือง หลังจากนั้นราวปลายปี 1957 ครอบครัวปรีดีก็ย้ายเข้าอยู่บ้านพักที่เป็นอดีตสถานกงสุลฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม ราวปี 1960 ครอบครัวปรีดีก็ย้ายบ้านอีกครั้ง (เป็นครั้งสุดท้ายจนกระทั่งไปฝรั่งเศส) คือย้ายไปอยู่ในกลุ่มอาคารที่ตั้งอดีตสถานกงสุลอังกฤษ ความจริงแล้วเมื่อ Menguy เดินทางไปที่เกาะซาเมียนในเดือนกุมภาพันธ์ 1966 บ้านของปรีดีก็อยู่ใกล้เคียงกับบริเวณที่ Menguy ตามหา คือบริเวณกงสุลฝรั่งเศสและหน่วยวิเทศสัมพันธ์ ดูดุซงกี พนมยงค์, *ปรีดี พนมยงค์ กับชีวิต 21 ปีในจีน*, อ้างแล้ว, 67-71.

ก่อนที่จะแยกกัน สุดาแจ้งว่าจะติดต่อปรีดีให้ โดยจะต้องติดต่อผ่านคนกลาง ซึ่งเธอบอกว่าในบางครั้งต้องทำแบบนั้น เธอจะโทรศัพท์แจ้งอีกครั้งว่าผลการคุยกับบิดาเป็นอย่างไร

ในวันต่อมา สุดาโทรศัพท์มาแจ้งว่า บิดาเสียใจที่ไม่สามารถมาพบได้ เพราะกำลังเข้ารับการรักษาสีซึ่งจะต้องทำอย่างเคร่งครัด ไม่สามารถปลีกตัวออกมาได้ บิดาแจ้งว่าหากมีข้อความอะไรขอให้แจ้งผ่านเธอโดยตรง ส่วนในอนาคตหากต้องการติดต่อ ก็สามารถเขียนมาทางไปรษณีย์ได้ เธอจะเป็นคนนำจดหมายไปให้บิดาด้วยตัวเอง ก่อนจะวางสาย Menguy ถือโอกาสชวนไปรับประทานอาหารกลางวันอีกครั้ง ซึ่งสุดาตอบตกลง

ระหว่างรับประทานอาหารกลางวัน Menguy ย้ำกับสุดาว่าได้รับมอบหมายจาก Georges-Picot และเอกอัครราชทูตให้มาพบปรีดีเพื่อสอบถามเรื่องสุขภาพ และได้รายงานความคืบหน้าให้กับพวกเขาโดยตรง ดังนั้นเขาจึงจำเป็นต้องรู้ว่าการเข้ารับการรักษาสีของปรีดีนั้นจะใช้เวลานานเพียงใด หากรักษาเสร็จแล้วเขาจะกลับมาพบปรีดีได้หรือไม่ แต่สุดท้ายสุดาก็ไม่ตอบคำถามเหล่านี้

ก่อนจากกัน Menguy ถามสุดาว่า มีแผนจะเดินทางไปต่างประเทศไหม เช่น ฝรั่งเศส เพราะมีพี่ชายที่กำลังศึกษาปริญญาเอกด้านกฎหมายอยู่ที่นั่น สุดาตอบว่าหนังสือเดินทางของเธอหมดอายุแล้ว ในประเด็นนี้ Menguy ให้คำตอบว่าถึงกระนั้นทางการฝรั่งเศสสามารถพิจารณาเป็นกรณีพิเศษและออกวีซ่าให้ได้⁶³

จากการบันทึกของ Menguy ทางสถานเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงปักกิ่งจึงตีความว่า จะได้พบปรีดีหรือไม่ ขึ้นอยู่กับทางการเงินมากกว่า

⁶³ MAE, 147QO/158, Compte rendu (26 février 1966). ในเอกสารนี้ Menguy ระบุว่า Georges-Picot ได้พบปรีดีในเดือนพฤศจิกายน ซึ่งน่าจะคลาดเคลื่อน เพราะในบันทึกของ Georges-Picot เองระบุว่าพบกับปรีดีในวันที่ 7 ธันวาคม

การส่งเจ้าหน้าที่ของสถานเอกอัครราชทูตออกไปปฏิบัติการณ์นอกพื้นที่เช่นนี้ มักจะถูกจับตามอง ด้วยเหตุนี้ เมื่อ Menguy เดินทางไปกวางโจวนั้น สถานเอกอัครราชทูตจึงแจ้งเหตุผลกับทางการจีนว่าไปท่องเที่ยว ทางเอกอัครราชทูต Lucien Paye เห็นว่าในอนาคตหากทำแบบนี้ต่อไปก็คงไม่เป็นผลอะไร คงเป็นไปได้ที่จะพบปรีดี ทางออกมีอยู่ไม่กี่อย่างคือให้สุดาถือจดหมายปรีดีมาปักกิ่ง หรือประสานผ่าน Georges-Picot หรือประสานผ่านลูกชายของปรีดี⁶⁴

ทางกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสตอบกลับมว่า เป็นที่ประจักษ์ว่าทางการจีนไม่ต้องการให้ติดต่อกับปรีดี⁶⁵ มีความเป็นไปได้ว่าปรีดีไม่ได้มีอิสระอย่างแท้จริงในการจะออกจากกวางโจว รวมถึงไม่มีอิสระอย่างเต็มที่ในการติดต่อลูกของเขาที่อยู่ในฝรั่งเศสด้วย⁶⁶ ดังนั้น หากทางฝรั่งเศสยังพยายามดำเนินการต่อไป ก็อาจส่งผลร้ายต่อปรีดีเองหรือต่อครอบครัวของเขา อีกทั้งฝรั่งเศสก็จะไม่บรรลุเป้าประสงค์ที่ต้องการแต่แรกด้วย ทางกระทรวงจึงขอขอบคุณสถานเอกอัครราชทูตและขอให้หยุดปฏิบัติการเรื่องนี้ไปก่อน⁶⁷

เมื่อข้อเสนอของทางฝรั่งเศสไม่ได้รับการตอบรับจากปรีดี อีกทั้งการส่งเจ้าหน้าที่ไปพบปรีดีก็ไม่สำเร็จ จึงดูเหมือนว่าประเด็นเรื่องการลี้ภัยนี้จะถูกพับไว้ก่อนสำหรับทั้งสองฝ่าย อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าหลังจากผ่านไป 6 เดือนในเดือนกันยายน 1966 สถานเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสได้รับจดหมายจากสุดา

⁶⁴ Ibid., M. PRIDI BANOMYONG (26 février 1966).

⁶⁵ วาณี พนมยงค์ เมื่อย้ายไปกวางโจวใหม่ๆ ในปี 1956 บันทึกไว้ว่า “ที่นี่สถานภาพของฉันไม่ใช่ชาวต่างประเทศ แต่เป็นสถานภาพกึ่งบุตรธิดาของกวนบู๊ (ผู้ปฏิบัติงาน) ที่เป็นเช่นนั้น เพราะทางการจีนระแวงจารชนต่างประเทศจะรู้ระแคะระคายความเป็นมาของพ่อฉัน ว่าอยู่ที่ไหนทำอะไรอื่นที่จริงก็ไม่แน่ว่าปกปิดเป็นความลับ เพราะพ่อของฉันไม่ได้มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองใดๆ อันจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อประเทศจีนหรือประเทศไทย” ดู วาณี พนมยงค์ สายประดิษฐ์, “19. จดหมายจากกว๋างโจว,” ใน กษิตติ อนันตนาธร (บก.), *อนุสรณ์ วาณี พนมยงค์ สายประดิษฐ์*, (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2562), 291.

⁶⁶ MAE, 147QO/158, Lettre d'E.M. Manac'h à Achille Clarac (29 mars 1966).

⁶⁷ Ibid., M. Pridi Panomyong (11 mars 1966).

ในจดหมายที่สุดาเขียนถึง Menguy ลงวันที่ 31 สิงหาคม สุดาระบุว่า “ครอบครัวของเราขอขอบคุณและขอยอมรับข้อเสนอของคุณ” และครอบครัวจะส่งเธอมาปักกิ่งเพื่อพูดคุยและดำเนินการตามขั้นตอนต่างๆ ที่จำเป็น สุดาต้องการจะทราบวันที่แน่นอนที่จะนัดหมายพบปะกับเจ้าหน้าที่สถานเอกอัครราชทูต ในเรื่องนี้เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงปักกิ่งบันทึกว่า นี่เป็นความเข้าใจผิดของสุดาที่ “ตีความ” ว่า Menguy ได้มอบข้อเสนอให้เธอและครอบครัวเดินทางไปฝรั่งเศส สาเหตุที่เธอเพิ่งติดต่อมาเมื่อเวลาผ่านไป 6 เดือนน่าจะเป็นเพราะขณะนั้นการปฏิวัติวัฒนธรรมเริ่มทวีความรุนแรงขึ้น ทำให้ทางครอบครัวพนมยงค์มีความรีบร้อนที่จะออกจากจีน เป็นไปได้ด้วยว่าทางครอบครัวมีความรู้สึกไม่ปลอดภัยจากสถานการณ์ที่เกิดขึ้น⁶⁸

ถึงแม้จดหมายจะกล่าวถึงครอบครัวพนมยงค์โดยรวมๆ แต่ก็ตีความได้ว่าคงจะหมายถึงปรีดีด้วย ในหนึ่งสัปดาห์ต่อมาเมื่อไม่ได้รับคำตอบ สุดาได้โทรศัพท์หาสถานเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสเพื่อสอบถามความคืบหน้า ทางเอกอัครราชทูตจึงแจ้งไปว่าจะติดต่อกลับภายในไม่กี่วันนี้เพื่อกำหนดวันที่จะนัดหมายกัน ทางเอกอัครราชทูตตีความว่าในขณะนี้ปรีดี “น่าจะกำลังอยู่ในสถานะที่ลำบากมาก” (*éprouve actuellement de grandes difficultés*) ทางกระทรวงจะมีตัวอย่างไว้ในเรื่องนี้ควรจะต้องเร่งตัดสินใจ ควรจะยืนยันนโยบายเดิม คือให้ปรีดีเดินทางเข้าสวิตเซอร์แลนด์ก่อนหรือไม่?⁶⁹

กระทรวงการต่างประเทศตัดสินใจให้สถานเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสในไทย ลองประเมินสถานการณ์อีกครั้งว่ากระทรวงตอบรับในประเทศไทยจะเป็นอย่างไรหากทางฝรั่งเศสช่วยเหลือให้ปรีดีได้ลี้ภัย ในวันที่ 27 กันยายน André

⁶⁸ Ibid., Télégramme N° 2968-71 de Lucien Paye au Ministère des affaires étrangères (10 septembre 1966).

⁶⁹ Ibid., Télégramme N° 3043 de Lucien Paye au Ministère des affaires étrangères (17 septembre 1966).

Ross ที่ปรึกษาสถานเอกอัครราชทูต⁷⁰ ส่งโทรเลขชี้แจงว่า ทางออกที่ดีที่สุดคือ ยืนยันนโยบายเดิม กล่าวคือ ให้ปรีดีเดินทางไปพักที่สวิตเซอร์แลนด์ หลังจากนั้นค่อยให้เดินทางเข้าออกฝรั่งเศสเป็นระยะ ปัญหาใหญ่ที่สุดของปรีดีคือการ ถูกกล่าวหาว่าเกี่ยวข้องกับกรณีสวรรคต ซึ่งถึงแม้จะเป็นข้อกล่าวหาที่ไม่เป็นธรรม แต่ก็ยังถูกกล่าวหาอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ สำหรับกลุ่มทหารไทย การที่ปรีดีอยู่ที่จีนต่อไปจะเป็นประโยชน์กับพวกเขา เพราะจะได้กล่าวหาว่าปรีดีเป็นคอมมิวนิสต์ ดังนั้นจึงทำให้ภาพลักษณ์ของปรีดีแย่มากสำหรับสาธารณะ และ ดังนั้นจึงเป็นการตัดขาดปรีดีจากเครือข่ายเสรีนิยมในประเทศ⁷¹

สุดท้ายกระทรวงการต่างประเทศ ก็ยืนยันนโยบายเดิม คือให้ปรีดีหาวิธีเดินทางมาประเทศในยุโรป เช่น สวิตเซอร์แลนด์ หรือสวีเดนก่อน จากนั้นค่อยช่วยให้ปรีดีเข้าฝรั่งเศส วิธีการนี้น่าจะลดปัญหาที่จะเกิดกับทางการไทยได้ เพราะหากชี้แจงว่าเป้าหมายของปรีดีในการมาฝรั่งเศสเป็นครั้งคราวคือการมาเยี่ยมครอบครัว ทางการไทยคงจะไม่ทำอะไร

เมื่อเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำปักกิ่งได้พบกับสุดา จึงแจ้งเงื่อนไขดังกล่าว สุดายอมรับเงื่อนไข โดยระบุเพิ่มเติมว่า ต้องการจะเดินทางออกจากจีนทั้งหมด 6 คน คือ ปรีดี พูนสุข สุดา ศุขปรีดา ดุษฎี และวาณี แต่มีปัญหว่าขณะนี้หนังสือเดินทางทุกคนหมดอายุแล้ว เป็นไปไม่ได้ที่จะขอต่ออายุจากทางการไทย เอกอัครราชทูตจึงเสนอว่าให้ปรีดีไปประสานงานกับเจ้าหน้าที่ของจีนเพื่อให้ออก “หนังสือเดินทางจีนสำหรับชาวต่างชาติ” ทั้งนี้ เขามีความเห็นว่าเป็นหน้าที่จีนจะไม่มีความยากกับการปล่อยครอบครัวนี้ออกไปจากจีน

⁷⁰ ต่อมาเป็นเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสในลาว ปี 1968-1972

⁷¹ MAE, 147QO/158, Têlêgramme N° 599-601 de ROSS au Ministère des affaires étrangères (27 septembre 1966).

แต่หากจะให้ออกหนังสือเดินทางนั้นคุณจะมีขั้นตอนที่ยุ่งยาก⁷² หากทางการเงินไม่ออกหนังสือเดินทางให้ ฝรั่งเศสก็จำเป็นต้องเป็นผู้ออกหนังสือเดินทางชั่วคราวสำหรับผู้ลี้ภัยที่เรียกว่า *Laissez-passer* ในตอนท้ายจดหมายที่ส่งไปยังกระทรวงการต่างประเทศ เอกอัครราชทูตระบุว่า ปรีดีมีอาการเหนื่อยล้ามาก และคุณมีความประสงค์ที่จะไม่ข้องเกี่ยวกับการเมืองอีกต่อไป⁷³

หลังจากนั้น สูดาก็ไปเดินเรื่องกับทางสถานเอกอัครราชทูตสวิตเซอร์แลนด์ แต่ด้วยความที่ไม่มีหนังสือเดินทาง ความเป็นไปได้ที่จะได้วีซ่าจึงน้อย Lucien Paye เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสจึงมีความเห็นว่า หากออก *Laissez-passer* ให้ทุกคน โดยเฉพาะปรีดี เป็นเรื่องที่ยุ่งยาก การออกเอกสารให้สักสองคน คือ พุนศุกับสุดา น่าจะเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ การให้พุนศุกับสุดาเดินทางไปฝรั่งเศสก่อน แล้วไปเดินเรื่องกับสถานเอกอัครราชทูตสวิตเซอร์แลนด์ ที่นั่นเพื่อขอให้ช่วยเหลือปรีดีและครอบครัวที่เหลือในเงินออกมา คุณจะเห็นว่า เป็นไปได้มากกว่า กระทรวงการต่างประเทศมีมติล้อยตามความเห็นนี้ ดังนั้น Paye จึงออกเอกสารเดินทางให้กับพุนศุและสุดา ลงวันที่ 28 พฤศจิกายน 1966 เอกสารมีอายุ 3 เดือน ทั้งสองคนมีแผนจะเดินทางในเดือนมกราคม ปี 1967⁷⁴

⁷² เรื่องขั้นตอนยุ่งยากนี้น่าจะเป็นความจริง เข้าใจว่าจีนไม่น่าจะมีนโยบายการออกหนังสือเดินทาง เช่นนี้ เห็นได้จากการที่ปรีดีต้องใช้ระยะเวลายาวนานกว่าจะขอหนังสือเดินทางได้สำเร็จ ข้อเขียนของปรีดีระบุว่าเขาได้รับเอกสารเดินทางหลังจากขอเรื่องนี้โดยตรงเมื่อได้พบกับ โจวเอินไหลในปี 1969 หลังจากนั้นปรีดีจึงได้ออกจากจีนในปีถัดมา ดู Pridi Banomyong, *Ma vie mouvementée et mes 21 ans d'exil en Chine Populaire*, Cité, 21.

⁷³ MAE, 147QO/158, Télégramme N° 3267-70 de Lucien Paye au Ministère des affaires étrangères (7 octobre 1966).

⁷⁴ Ibid., Télégramme N° 3870 de Pierre Cerles au Ministère des affaires étrangères (30 novembre 1966).

3.3 ครอบครัวปริดีไปฝรั่งเศส

ในเมื่อฝรั่งเศสออกเอกสารเดินทางให้เพียงสองคน คนที่เหลือหากต้องการเร่งออกจากจีน ก็จำเป็นต้องใช้ช่องทางอื่น ปรากฏว่าในวันที่ 23 ธันวาคม 1966 สุขปริดาได้เดินทางเข้าสู่ฝรั่งเศสด้วยหนังสือเดินทางปลอม ซึ่งออกให้โดยทางการฮ่องกง โดยใช้ชื่อ YAU Shui-kun เขาใช้หนังสือเดินทางดังกล่าวขอวีซ่าจากสถานกงสุลฝรั่งเศสในฮ่องกงได้สำเร็จ เมื่อไปถึงฝรั่งเศสก็ได้ไปพบกับ Georges-Picot เพื่อขอความช่วยเหลือให้ได้รับบัตรพำนักในฝรั่งเศส ในจดหมายที่ Georges-Picot เขียนถึงกระทรวงการต่างประเทศนั้นระบุว่า สุขปริดาพำนักอาศัยอยู่ที่ลาว⁷⁵ เอกสารของกระทรวงระบุว่า สุขปริดาไม่ทราบข่าวคราวของน้องสาวหรือพี่สาวที่กวางโจว และไม่ทราบว่าพวกเขาจะเดินทางมาฝรั่งเศสในวันที่เท่าไร

หลังจากสุขปริดามาถึงปารีส ราวหนึ่งเดือนต่อมาพูนสุขและสุดาก็เดินทางมาถึงในวันที่ 29 มกราคม 1967 การออกจากจีนเป็นไปด้วยความสะดวก โดยบินกับสายการบิน Pakistan Airlines จากกวางโจวไปเปลี่ยนเครื่องที่ปากีสถาน จากนั้นก็บินตรงมายังฝรั่งเศส เมื่อไปถึงก็ได้พบปาลและสุขปริดา พูนสุขแจ้งว่ามีเรื่องต้องจัดการ คือเรื่องเงินบำนาญของปริดีที่ตกค้างอยู่ และเรื่องการขายบ้านในประเทศไทย โดยพูนสุขหวังพึ่งความช่วยเหลือจากบุญเกียรติไชย เอกอัครราชทูตไทยประจำฝรั่งเศส ซึ่งเป็นมิตรเก่าของปริดี ส่วนปริดีขณะนี้ยังอยู่กวางโจวกับคุษฎีและวาณี เขายังมีความต้องการจะออกจากจีน แต่ด้วยปัญหาสุขภาพจึงอยากจะไปอยู่ประเทศอื่นที่มีภูมิอากาศคล้ายคลึงกับประเทศไทย⁷⁶

⁷⁵ Ibid., Lettre de G. Georges-Picot à M. Manac'h.

⁷⁶ Ibid., Affaire Pridi Banomyong (3 février 1967).

ในวันที่ 15 มีนาคม พูนสุขและสุดา เดินทางไปยังสถานเอกอัครราชทูตไทย เมื่อไปถึงปรากฏว่าเอกอัครราชทูตไม่อยู่เพราะไม่สบาย แต่เมื่อทราบข่าวว่าพูนสุขเดินทางมา ก็รีบมาที่สถานเอกอัครราชทูตทันที และ “ให้การต้อนรับในรูปแบบเดียวกันกับการต้อนรับบุคคลระดับสูง” การพูดคุยทั้งหมดใช้เวลาราว 1 ชั่วโมง 30 นาที⁷⁷ หลังจากนั้นก็มี การพบกันเป็นประจำระหว่างพูนสุขกับเอกอัครราชทูต โดยเฉลี่ยแล้วประมาณ 1 ครั้งต่อสัปดาห์

3.4 รัฐบาลไทยกับข่าวเรื่องการลี้ภัยของปรีดี

ความเคลื่อนไหวของปรีดีในจีนนั้นเป็นที่จับตามองของทางการไทยอยู่แล้ว และโดยส่วนใหญ่ก็ดูเหมือนจะเป็นข้อมูลที่ผิด ประกอบกับในช่วงปลายปี 1965 ดูเหมือนว่าฝรั่งเศสได้ทดลองปล่อยข่าวว่าปรีดีจะมาถึงที่ฝรั่งเศส เป็นเหตุให้เกิดข่าวลือหลายกระแสซึ่งไม่เป็นความจริง เช่น กรณีสถานเอกอัครราชทูตอังกฤษสอบถามมาขอคำยืนยันว่าปรีดีอยู่ที่ปารีสแล้วหรือไม่ ดังที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ ในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของไทย ได้ข้อมูล “ที่น่าเชื่อถืออย่างมาก” ว่าเมื่อ André Malraux รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรมของฝรั่งเศส เดินทางเยือนจีนระหว่างวันที่ 19 กรกฎาคม ถึง 6 สิงหาคม 1965 นั้น เขาได้ชวนปรีดีไปลี้ภัยที่ฝรั่งเศส เรื่องนี้ Achille Clarac ได้สอบถามไปทาง Lucien Paye ซึ่งก็ได้ปฏิเสธว่า Malraux ไม่เคยพูดเช่นนั้น⁷⁸ ต่อมา Malraux แจ้งกับกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสโดยตรงว่าเป็นครั้งแรกที่ได้ยินเรื่องปรีดี และเมื่อเขาไปทวงโจวนั้นเขาไม่ได้พบกับใครเลยนอกจากคนจีน⁷⁹

⁷⁷ Ibid., Activités de la famille PRIDIT PHANOMYONG en France (21 mars 1967).

⁷⁸ Ibid., Télégramme N° 3338 de Lucien Paye au Ministère des affaires étrangères (29 novembre 1965).

⁷⁹ Ibid., Télégramme N° 844 de E.M. Manac'h à Achille Clarac (7 décembre 1965).

ในเดือนมีนาคม 1966 ระหว่างที่ Lucien Paye เดินทางมาปฏิบัติภารกิจในไทย ขณะที่เขากำลังรับประทานอาหารเช้าในงานเลี้ยง ไฟโรจน์ ชัยนาม ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ ได้เข้ามาพูดคุยอย่างยาวนานเกี่ยวกับเรื่องปรีดี ไฟโรจน์ถามถึงสุขภาพของปรีดีและกล่าวว่าเสียดาที่ปรีดีไปลี้ภัยอยู่ในประเทศจีนคอมมิวนิสต์เพราะทำให้ภาพลักษณ์เสียหาย ความเห็นส่วนตัวของเขาคือปรีดีไปลี้ภัยในยุโรปหรือในฝรั่งเศสจะดีกว่า จากนั้นไฟโรจน์ก็ถาม Paye โดยตรงว่า “เป็นไปได้ไหมที่ฝรั่งเศสจะช่วยให้ปรีดีไปลี้ภัย?” ทางการฝรั่งเศสวิเคราะห์ว่า จุดยืนของไฟโรจน์และกลุ่มของเขา คือการแสวงหาทางเลือกที่สามในห้วงเวลาที่มีการเมืองมีเพียงสองขั้วคือระหว่างอยู่ใต้ธงทำบุญตสหรัฐฯ กับอยู่ใต้คอมมิวนิสต์ การที่ปรีดีได้ไปอยู่ในประเทศที่เขาสามารถแสดงออกซึ่งจุดยืนและความต้องการที่แท้จริงของเขาได้นั้น จะช่วยสร้างทางเลือกตรงกลางให้กับประเทศไทย กลุ่มของไฟโรจน์นี้ “ไม่ชอบ” ถนัด คอมันตร์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในขณะนั้น แต่ถนัดก็ทำอะไรพวกเขาไม่ได้ เขาสามารถคุยเรื่องล่อแหลมอย่างเรื่องปรีดีอย่างตรงไปตรงมาได้ก็เพราะกลุ่มของเขามีอิทธิพลในกระทรวงการต่างประเทศ เช่น ดิเรก ชัยนาม อดีตเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงบอนน์ ก็เป็นผู้ใกล้ชิดและสนิทสนมกับปรีดีเป็นต้น⁸⁰

ในช่วงเดือนมกราคม 1967 ก่อนที่พูนศุขและสุดาจะเดินทางไปฝรั่งเศส เริ่มมีข่าวเรื่องการขายบ้านและที่ดินของปรีดีเพื่อเป็นทุนสำหรับการไปลี้ภัยที่ยุโรป โดยเฉพาะสำหรับการไปตั้งหลักที่สวิตเซอร์แลนด์⁸¹ กระแสเรื่อง

⁸⁰ Ibid., Lettre d'Achille Clarac à E.M. Manac'h (19 mars 1966).

⁸¹ พูนศุขเคยให้สัมภาษณ์ว่า “ฉันต้องขายบ้านขายที่ดิน คนเขาถามขายทำไม ไม่ขายแล้วจะเอาอะไรกิน มีอะไรก็ขายหมด แล้วฉันก็มีรายได้จากค่าเช่าบ้าน แล้วก็ขายบ้าน...ขนาดฉันจะขายที่ดิน คนจะซื้อพอรู้ว่าเป็นชื่อของนายปรีดีก็กลัวแล้ว ที่ดินของนายปรีดีที่ทุ่งมหาเมฆ ซื้อไว้ถูก ๆ ไร่ละ 3.50 บาท ตั้งแต่เป็นทุ่งนา คนซื้อบอกว่าต้องไปถามรัฐบาลก่อน แล้วรัฐบาลมาเกี่ยวอะไรด้วย จะขายของตัวเองยังยาก ต้องไปถามรัฐบาล...ให้พรรคพวกช่วยกันซื้อ เพื่อว่า

การออกจากจีนของปรีดี เข้าถึงคนในหมู่รัฐบาลแล้ว แต่รัฐบาลก็ไม่มีท่าทีอะไร พลเอกแสง เสนาณรงค์ รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี กล่าวว่ารัฐบาลไม่ได้มีการคุยกันเรื่องนี้ แต่ตัวเขาเห็นว่าเป็นเรื่องธรรมดาที่ปรีดีจะย้ายจากจีนไปฝรั่งเศสเพราะครอบครัวเขาอยู่ที่นั่น ทั้งนี้ ท่าทีของราชสำนักต่อเรื่องนี้จะเป็นอย่างไรรู้ก็ไม่อาจจะทราบได้⁸² อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้อาจจะตีความได้จากเหตุการณ์ในไม่กี่เดือนต่อมาเมื่อท่าทีของแสง เสนาณรงค์ เปลี่ยนไป ที่ผ่านมาแสงมีความสัมพันธ์ที่ดีกับฝรั่งเศสมาโดยตลอด แต่ในเดือนมีนาคม 1967 แสงกล่าวว่ารัฐบาลไทยไม่เห็นด้วยกับการที่ปรีดีจะย้ายไปลี้ภัยที่ฝรั่งเศส หากปรีดีไปลี้ภัยที่สวิตเซอร์แลนด์จะยังพอรับได้ ในเรื่องท่าทีที่เปลี่ยนไปนี้ เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสวิเคราะห็น่าจะเป็นเพราะอิทธิพลจากทางราชสำนัก⁸³

3.5 สาเหตุที่ปรีดีต้องการออกจากจีน

ที่ผ่านมา นั้น ทางกรมฝรั่งเศสเชื่อว่าสาเหตุที่ปรีดีต้องการออกจากจีนนั้น เป็นเพราะรู้สึกไม่ปลอดภัยจากสถานการณ์ปฏิวัติวัฒนธรรม ครอบครัวของปรีดีบางส่วนอยู่ที่ฝรั่งเศส และการไปฝรั่งเศสจะช่วยให้ปรีดีมีอิสระในการเสนอแนวทางทางการเมือง - ที่ฝรั่งเศสเรียกว่า “เสรีนิยม” - ของตนเองมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ในช่วงเดือนเมษายน 1967 มีข้อมูลใหม่ว่าสาเหตุที่ปรีดีต้องการออกจากจีนนั้น เพราะปรีดีถูกบีบให้ร่วมมือกับพวก “องค์กรแนวร่วม” ของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

ให้เราได้มีกินมีใช้ ถ้าฉันไม่ขายจะเอาเงินที่ไหน บำนาญก็ไม่ได้ บ้านที่สืมและสาทรก็ต้องขาย เพราะเราไม่ได้ค้าขาย” ดู บทสัมภาษณ์ของพูนศุข “ช่วงหนึ่งแห่งชีวิต ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์,” *สารคดี*, ปีที่ 16, ฉบับที่ 182 (2543) <https://www.sarakadee.com/2019/03/27/ท่านผู้หญิงพูนศุข-พนมยงค์/> (สืบค้นเมื่อ 26 มิถุนายน 2567).

⁸² MAE, 147QO/158, Télégramme N° 51/53 d'Achille Clarac au Ministère des affaires étrangères (18 janvier 1967).

⁸³ Ibid., Télégramme N° 128 (8 mars 1967).

ในวันที่ 5 เมษายน 1967 Lucien Paye ส่งโทรเลขรายงานกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสว่าได้คุยกับอุปทูตลาวประจำประเทศจีน นักการทูตคนดังกล่าวสอบถามว่าปรีดีมีแผนจะลี้ภัยหรือไม่ โดยเขาให้ข้อมูลว่าขณะนี้ปรีดีกำลังอยู่ในสถานะลำบาก สาเหตุมาจากทางการเงินนั้นต้องการจะให้ปรีดีร่วมเคลื่อนไหวกับพโยม จุลานนท์ ซึ่งขณะนั้นเป็นผู้นำ “แนวร่วมรักชาติแห่งประเทศไทย” ผู้ลี้ภัยคนอื่น เช่น สะอึ้ง มารังกูร และอัมพร สุวรรณบล ก็ถูกบีบคั้นในลักษณะเดียวกัน เมื่อไม่นานมานี้ สังข์ พัดโนทัย ซึ่งสังกัดแนวร่วมดังกล่าวนี้ได้เดินทางมาจากกรุงเทพฯ เพื่อหวังจะประสานงาน แต่สุดท้ายก็ได้พบกับพโยมเพียงคนเดียว ดังนั้นจึงเดินทางกลับไป⁸⁴ ต่อมา Paye ได้รับข้อมูลเพิ่มเติมจาก Donald Hopson อุปทูตอังกฤษประจำประเทศจีนว่าอัมพร สุวรรณบล ได้ยื่นขอวีซ่าอังกฤษเพื่อจะเดินทางไปฮ่องกง สาเหตุของการยื่นวีซ่าเพราะอัมพรอ้างว่าหลังจากที่ปฏิเสธจะเข้าร่วมกับ “แนวร่วมรักชาติแห่งประเทศไทย” ทางการเงินก็ได้แจ้งว่าเขา “ไม่ได้รับอนุญาตให้อยู่ในเงินอีกต่อไป”⁸⁵

3.6 ความสัมพันธ์กับไทยที่คลี่คลายและการลี้ภัยไปฝรั่งเศส

หลังพุนศุข ศุขปรีดา สูดา เดินทางไปฝรั่งเศสในปี 1967 ปีถัดมา มีการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ในไทย คือมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี 1968 (พ.ศ. 2511) ทำให้การเคลื่อนไหวของกลุ่มเสรีนิยมและผู้ติดตามปรีดีอย่างเลียง ไชยกาล⁸⁶ และทิม ภูริพัฒน์⁸⁷ กลับมาในพื้นที่สาธารณะอีกครั้ง นอกจากนี้ เอกอัครราชทูตที่ไปประจำที่ฝรั่งเศสในขณะนั้น ก็คือไพโรจน์ ชัยนาม ซึ่งก็เป็นลูกศิษย์ปรีดีคนหนึ่ง

⁸⁴ Ibid., Télégramme N° 1224-25 de Lucien Paye au Ministère des affaires étrangères (5 avril 1967).

⁸⁵ Ibid., Télégramme N° 1256 (10 avril 1967).

⁸⁶ MAE, 147QO/218, La formation des partis politiques (16 mars 1968).

⁸⁷ Ibid., Retour de M. TIM BURIPAT (2 janvier 1969).

ความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสกับไทยก็ดีขึ้น มีการเจรจาให้ไทยปล่อยตัวนักโทษฝรั่งเศสสองคนโดยแลกกับข้อตกลงที่ฝรั่งเศสจะเอื้อโอกาสทางการค้าให้ไทยมากขึ้น มีสัญญาณสำคัญอีกประการ คือ ฌ็อง คอมนันตร์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ พูดถึงสองครั้งเมื่อมาเยือนฝรั่งเศสว่า “ไม่มีปัญหาให้ปรีดีเดินทางมาได้”⁸⁸ แม้ฌ็องจะสงสัยอยู่ว่าจีนจะยอมให้ปรีดีเดินทางออกมาหรือไม่⁸⁹ เมื่อทูตฝรั่งเศสเข้าพบฌ็องที่ไทย ฌ็องกล่าวว่า “ปรีดีอยู่ที่ปารีสดีกว่าอยู่กวางโจว”⁹⁰ นี่ถือว่าเป็นสัญญาณให้ทางการฝรั่งเศสประเมินการอนุญาตให้ปรีดีเดินทางมาลี้ภัยที่ปารีสใหม่อีกครั้ง

ปรีดีได้หนังสือเดินทางและเอกสารอนุญาตให้ออกจากจีนในปี 1970 จากนั้นสถานทูตฝรั่งเศสที่ปักกิ่งออกวีซ่าให้โดยมีอายุ 3 เดือน ปรีดีเดินทางมาถึงปารีสวันที่ 5 พฤษภาคม 1970⁹¹ และต่อมาก็เดินเรื่องให้ลูกสาวอีกสองคนที่ยังอยู่ในจีนเดินทางมาในปี 1971⁹²

ดูเหมือนว่าหน่วยสืบราชการลับของฝรั่งเศสจะคอยจับตามองการเคลื่อนไหวทางการเมืองของปรีดีอยู่⁹³ แต่ก็พบว่าไม่ได้มีการเคลื่อนไหวที่สำคัญมากนัก เมื่อปรีดีมาถึง เขาได้แสดงความประสงค์ที่จะสร้างวัดที่เมืององไดนี บริเวณชานกรุงปารีส โดยระดมทุนทั้งในไทยและฝรั่งเศส ตั้งเป็นมูลนิธิ⁹⁴ ป่วยอิงภาภรณ์ให้สัมภาษณ์สื่อในประเด็นนี้ว่าปรีดีมีความประสงค์จะบวชด้วย⁹⁵

⁸⁸ Ibid., Lettre d'E.M. Manac'h à Achille Clarac (19 février 1968).

⁸⁹ Ibid., Note de M. GEORGES-PICOT au sujet de M. PRIDI BANOMYONG (20 février 1968).

⁹⁰ Ibid., Réponse au télégramme no. 83/84 du 16 avril (21 avril 1970).

⁹¹ Ibid., Arrivée en France de M. Pridi Banomyong (26 mai 1970).

⁹² Ibid., Visas de séjour pour Melles BANOMYONG (18 septembre 1971).

⁹³ Ibid., Arrivée en France de Pridi Panomyong (1) (17 juin 1970).

⁹⁴ Ibid., Projet de M. Pridi Banomyong concernant une fondation d'une [sic] monastère bouddhique en France (12 juin 1970).

⁹⁵ *Evening Post*, 14 August 1970, 1, 5.

ลึกๆ แล้วปรีดีน่าจะมีความต้องการเดินทางกลับไทยในเดือนกันยายน 1970 มีเอกสารของหน่วยสืบราชการลับระบุว่าศุขปรีดาไปคุยกับสถานทูตเรื่องการนิโทษกรรมปรีดี เอกสารนี้ระบุว่ารัฐไทยมีแนวโน้มจะทำการนิโทษกรรม⁹⁶ นอกจากนี้ ปรีดียังใช้กระบวนการทางกฎหมายเพื่อที่จะกลับไทยได้อย่างถูกต้อง โดยได้ว่าจ้างทนายความชาวไทยผู้หนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ในปารีส⁹⁷ อาจจะเพราะประสงค์จะกลับไทยนี้เอง ปรีดีจึงเดินสายเพื่อแก้ข่าวว่าตนไม่เกี่ยวข้อง กับกรณีสวรรคต โดยเฉพาะการไปพูดกับนักเรียนไทยในอังกฤษ และการฟ้องร้องคดีหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ทั้งหมดนี้เพื่อแก้ข่าวว่าตนไม่เกี่ยวข้อง กับกรณีสวรรคต

เราทราบจากเอกสารที่เก็บไว้ที่หอจดหมายเหตุกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสว่า ปรีดีและพูนศุขนั้นทำเรื่องขอบัตรพำนักริเศษ (carte de résident privilégié)⁹⁸ เอกสารชิ้นนี้ทำให้เรารู้ว่าปรีดีอยู่ในสถานะอะไรในฝรั่งเศส พวกเขาไม่ใช่ผู้ลี้ภัย แต่มีหนังสือเดินทางไทย สามารถเดินทางได้อย่างเป็นอิสระ

สาเหตุที่ปรีดีไม่กลับไทย ไม่มีการพูดถึง มีกล่าวถึงเล็กน้อยว่ายังมีกฎหมายต่อต้านคอมมิวนิสต์ ซึ่งอาจจะทำให้สับสนเสียก็ได้⁹⁹

บทส่งท้าย: ความสำคัญของหลักฐานฝรั่งเศส

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะข้อปิดท้ายด้วยการชี้ให้เห็นความสำคัญของเอกสารฝรั่งเศสในยุคสงครามเย็น ในขณะที่โลกแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

⁹⁶ MAE, 147QO/218, Situation de Pridi Phanomyong (1) (29 septembre 1970).

⁹⁷ Ibid. Situation de Pridi Phanomyong (1) (24 octobre 1970).

⁹⁸ Ibid. M. Banomyong Pridi, né le 11 mai 1988 à AGUTHIA (Thaïlande) (20 avril 1971).

⁹⁹ Ibid. Arrivée en France de M. Pridi Banomyong, ancien Premier Ministre de Thaïlande (26 mai 1970).

โลกเสรี และโลกคอมมิวนิสต์นั้น เอกสารทางการเมืองของประเทศต่างๆ มักจะมีมุมมองที่คล้อยไปตามนโยบายทางการเมืองของตนในกรณีของทางการไทย เอกสารจะเต็มไปด้วยมุมมองของการต่อต้านคอมมิวนิสต์ รวมถึง “ชาวลีอ” ต่างๆ ที่บางครั้งเป็นการจับแพะชนแกะ ไม่มีมูล เช่น มีข่าวเรื่องปรีดีสั่งสมกองกำลังที่ยูนิทนามจะมายึดไทย เรื่องนี้ก่อให้เกิดกระแสวิตกในรัฐบาลไทยพอสมควร¹⁰⁰ ในขณะที่เมื่อเราพิจารณาเอกสารของคอมมิวนิสต์ เช่น พคท. เราก็จะพบว่า มีลักษณะการวาดอ้างเกินจริงอยู่หลายประการ เช่น บอกว่า พคท. มีบทบาทในกบฏวังหลวงในปี 1949¹⁰¹ หรือเป็นผู้นำของการต่อต้านญี่ปุ่นในไทย¹⁰² เราจะมีความรู้สึกว่าพคท. และแนวร่วมมีบทบาทและอยู่ในทุกที่ ทุกสถานการณ์ไปหมด ซึ่งในหลายครั้งก็เกินจริง

การศึกษาที่ผ่านมาของช่วงเวลานี้ มักใช้เอกสารของสหรัฐอเมริกาของไทย และเอกสารของพคท. ซึ่งต่างก็มีข้อจำกัด ผู้เขียนขอเสนอว่าเอกสารฝรั่งเศสน่าจะช่วยสร้างความสมดุลในการมองยุคสงครามเย็นได้ โดยเฉพาะหลังปี 1964 เป็นต้นมา ฝรั่งเศสเริ่มมีอิสระมากขึ้นในการเมืองระหว่างประเทศ

¹⁰⁰ สาเหตุหลักเพราะทางการไทยไม่เข้าใจนโยบายเกี่ยวกับชนกลุ่มน้อยของจีน ดู Anusorn Chinvanho, *Thailand's Policies towards China, 1949-54*, Cited, 96-101.

¹⁰¹ ปรีดีปฏิเสธเรื่องนี้ด้วยตัวเองในปี 1980 และจากการดูหลักฐานเทียบเคียง สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล เสนอว่าไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะสรุปเช่นนั้น โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาว่านโยบายของ พคท. ในขณะนั้นมุ่งเน้นไปที่ชนบทแล้ว อย่างไรก็ตาม มีความเป็นไปได้ว่าจะมีการวางแผนร่วมกันก่อนการลุกฮือก่อนปี 1949 เพื่อรื้อฟื้นปรีดีคืนสู่อำนาจแต่สุดท้ายแล้วไม่ได้เกิดขึ้น และปรีดีก็ไม่ได้มีส่วนร่วมด้วยเพราะลี้ภัยอยู่ ดู Somsak Jeamteerasakul, *The communist movement in Thailand*, Cited, 243-246.

¹⁰² สุขปริดาและน้องๆ ในขณะอยู่ที่จีน พบหนังสือสารานุกรมฉบับภาษาจีน ชื่อ “ความรู้ของโลก” มีข้อความว่า “ในระบอบสงครามโลกครั้งที่สอง พรรคคอมมิวนิสต์ไทยได้เป็นผู้นำราษฎรไทยต่อต้านการยึดครองของญี่ปุ่น” เมื่อแจ้งปรีดี ปรีดีได้เรียกเจ้าหน้าที่จีนผู้รับผิดชอบมาพบ แล้วได้อธิบายถึงบทบาทของเสรีไทย ดู สุขปริดา พนมยงค์, “ชีวิตของท่านปรีดี พนมยงค์ ในประเทศจีน พ.ศ. 2492-2513,” ใน สัมผัส พังประดิษฐ์ และคณะ (บก.), *หนังสือที่ระลึก วันปรีดี พนมยงค์*, อ้างแล้ว, 54.

และถอยห่างออกมาจากการเป็นผู้เล่นในการเมืองของภูมิภาค ดังนั้นอาจจะถือได้ว่ามองความขัดแย้งในไทยอย่างห่างๆ ไม่ได้มีส่วนได้ส่วนเสีย และมองอย่าง “เป็นกลาง” มากขึ้น นอกจากนี้ จุดแข็งอีกประการหนึ่งของเอกสารฝรั่งเศส คือถึงแม้จะถอยห่างจากการมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรง แต่ฝรั่งเศสยังมีสถาบัน บุคลากร และความรู้เกี่ยวกับภูมิภาคนี้อยู่มาก ด้วยประวัติของฝรั่งเศสเองที่เคยมีอิทธิพลอยู่ในภูมิภาคนี้อย่างยาวนาน ดังนั้นแล้วการเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ และรายงานต่างๆ ที่ฝรั่งเศสเขียนขึ้นในช่วงนี้ จึงเป็นมุมมองที่ลึกซึ้ง และอาจจะให้แง่มุมที่แปลกใหม่กว่าเอกสารของประเทศอื่นๆ โดยเฉพาะเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอินโดจีนกับไทย การเคลื่อนย้ายผู้คน การลี้ภัย ประเด็นเหล่านี้มีอยู่ในแฟ้มหน่วยสืบราชการลับของฝรั่งเศส (Service de documentation extérieure et de contre-espionnage, SDECE) ซึ่งบันทึกเอาไว้อย่างละเอียด ในอนาคตคงเป็นประเด็นที่จะต้องมีการศึกษาต่อไป

บรรณานุกรม

หนังสือ

- กลุ่มเพื่อนสปท., *ที่นี่...สถานีวิทย์เสียงประชาชนแห่งประเทศไทย*, (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2565).
- ดุฎิ พนมยงค์, *ปรีดี พนมยงค์ กับชีวิต 21 ปีในจีน*, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2555).
- ทิพวรรณ เจียมธีรสกุล, *ปฐมกรรมทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์*, (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2544).
- พูนสุข พนมยงค์, *ไม่ขอรับเกียรติใดๆ ทั้งสิ้น 95 ปี 4 เดือน 9 วัน พูนสุข พนมยงค์*, (กรุงเทพฯ: สายส่งสุขภาพใจ, 2551).
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, *ประวัติศาสตร์ที่เพ่งสร้าง*, (กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก, 2544).
- สุพจน์ ด้านตระกูล, *ชีวิตและงานของ ดร.ปรีดี พนมยงค์*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: ประจักษ์การพิมพ์, 2514).
- ไสว สุทธิพิทักษ์, *ดร.ปรีดี พนมยงค์*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2526).
- Anusorn Chinvanho, *Thailand's Policies towards China, 1949-54*, (London: Palgrave Macmillan, 1992).
- Christopher Andrew and Vassili Mitrokhine, *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*, (New York: Basic Books, 2001).
- Chris Baker and Pasuk Phongpaichit, *A History of Thailand*, 3rd ed. (Singapore: Cambridge University Press, 2014).
- Pridi Banomyong, *Ma vie mouvementée et mes 21 ans d'exil en Chine Populaire*, (Paris: Varap, 1972).

Sulak Sivaraksa, *Powers That Be: Pridi Banomyong through the rise and fall of Thai democracy*, (Bangkok: Ruankaew Printing House, 1999).

Tim Harper, *Underground Asia: Global Revolutionaries and the Assault on Empire*, (UK: Penguin Random House, 2020).

Vichitvong Na Pombhejara, *Pridi Banomyong and the Making of Thailand's Modern History*, (Bangkok: Ruankaew Printing House, 1983).

บทความ

เขียน ธีระวิทย์, “จีนกับขบวนการคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย,” *วารสารสังคมศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 11, ฉบับที่ 4 (ตุลาคม 2517), 18-36.

ปรีดา ข้าวบ่อ, “ศุขปรีดา พนมยงค์ กับงานเขียนถึงผู้นำประเทศเพื่อนบ้าน,” ใน *จิ๋ววรรณ พนมยงค์, ฉัตรชัย วรดิกล, ปรีดี ข้าวบ่อ และธำรา ศรีอนุรักษ์* (บก.), *มิตรภาพและน้ำใจ แต่ศุขปรีดา พนมยงค์*, (กรุงเทพฯ: ชนนิยม, 2554), 33-37.

วาณี พนมยงค์ สายประดิษฐ์, “19. จดหมายจากกว้างใจ,” ใน *กษิตศอนันทนารถ* (บก.), *อนุสรณ์วาณี พนมยงค์ สายประดิษฐ์*, (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2562), 290-293.

ศุขปรีดา พนมยงค์, “ชีวิตของท่านปรีดี พนมยงค์ ในประเทศจีน พ.ศ. 2492-2513,” ใน *สัมพันธ์ พึ่งประดิษฐ์ และคณะ* (บก.), *หนังสือที่ระลึกวันปรีดี พนมยงค์*, (โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 11 พฤษภาคม 2534), 45-55.

Dominique Bari, “1964: Quand la France reconnaissait la Chine populaire,” *Recherches Internationales*, No. 99 (avril-juin 2014), 139-153.

วิทยานิพนธ์

ณัฐพล ใจจริง, *การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500)*, (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552).

Somsak Jeamteerasakul, *The communist movement in Thailand*, (PhD Thesis, School of Social Sciences, Monash University, 1993).

เอกสารจดหมายเหตุกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส (Archives diplomatiques du ministère des Affaires étrangères, MAE)

147QO/100, Personnalités politiques (1956-1967)

147QO/158, Thaïlandais en France - question du refuge en France de l'ancien premier ministre libéral Pridi Panomyong (1958-1967)

147QO/215, Dossier de Pridi (1968-1972)

อิเล็กทรอนิกส์

“ช่วงหนึ่งแห่งชีวิต ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์,” *สารคดี*, ปีที่ 16, ฉบับที่ 182 (2543) <https://www.sarakadee.com/2019/03/27/ท่านผู้หญิงพูนศุข-พนมยงค์/> (สืบค้นเมื่อ 26 มิถุนายน 2567).

ดิน บัวแดง, “ว่าด้วย ‘เอกสารปรีดี’ ที่ซานกรุงปารีส: การลี้ภัยของปรีดีจากจีนสู่ฝรั่งเศส”, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (เว็บไซต์), <https://hist.human.cmu.ac.th/node/243>, (สืบค้นเมื่อ 10 กันยายน 2567).

“นายปรีดีในต่างแดน,” *สารคดี*, ปีที่ 16, ฉบับที่ 182 (2543) <https://www.pridi-phoonsuk.org/pridi-a-displaced/> (สืบค้นเมื่อ 26 มิถุนายน 2567).

สถาบันปรีดี พนมยงค์, “งานเขียนของปรีดี (บรรณานุกรม),” สถาบันปรีดี พนมยงค์ (เว็บไซต์), <https://pridi.or.th/th/libraries/writing> (สืบค้นเมื่อ 22 ธันวาคม 2566).

สถาบันปรีดี พนมยงค์, “สัมภาษณ์ ศุขปรีดา พนมยงค์ (บทสัมภาษณ์ ศุขปรีดา พนมยงค์ ในรายการสภาท่าพระอาทิตย์ เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2546 ดำเนินรายการโดย คำณูณ สิทธิสมาน และ ชุนทอง ลอเสีรวานิช,” สถาบันปรีดี พนมยงค์ (เว็บไซต์), <https://pridi.or.th/th/content/2020/05/265> (สืบค้นเมื่อ 22 ธันวาคม 2566).

สุทธิชัย หยุ่น, “บทสนทนาที่ปักกิ่งวันนั้น กับ ‘สุชาติ ภูมิบริรักษ์,’” มติชนสุดสัปดาห์ (เว็บไซต์), https://www.matichonweekly.com/column/article_274978 (สืบค้นเมื่อ 24 ธันวาคม 2566).

เสมียนอารีย์, “หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ขอปฏิเสธ! ‘ข้าพเจ้าไม่ใช่คอมมิวนิสต์,’” ศิลปวัฒนธรรม (เว็บไซต์), https://www.silpa-mag.com/history/article_28640 (สืบค้นเมื่อ 10 กันยายน 2567).